

СРПСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО

YU ISSN 0513-9449

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 67

БЕОГРАД
2017.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Др Ненад Живковић, Др Даница Шантић, Др Јелена Луковић,
Мр Ивица Шантић, Др Мирољуб Милинчић, Др Снежана Вујадиновић,
Др Славољуб Драгићевић, Др Рајко Гњато,
Др Јелена Ћалић, Др Јован Плавша

Уредник:

Мр Ивица Шантић

Технички уредник:

Мр Ивица Шантић

Издавач:

Српско географско друштво
Студентски трг 3/III, Београд, тел. 011-2184-065

Штампа:

„Форма Б”, Београд, тел. 2777-104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

91

ЗЕМЉА И ЉУДИ : популарно научни
зборник / уредио Ивица Шантић. – 1951.св.

1- . – Београд (Студентски трг 3/III)

: Српско географско друштво, 1951 –
(Београд : Форма Б). – 20 цм

Годишње

ISSN 0513-9449 = Земља и људи

COBISS.SR – ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

ДЕВЕТ ДЕЦЕНИЈА ОД СМРТИ ЈОВАНА ЦВИЛИЋА.....	5
Др Стеван Станковић	
НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ РЕКА СРБИЈЕ.....	17
Др Стеван Станковић	
ЕДУКАТИВНИ ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЕКСКУРЗИЈА	31
Др Љиљана Живковић, Ивана Ђорђевић	
СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ ГРАДА КРУШЕВЦА.....	37
Јована Стевановић	
МАНИФЕСТАЦИОНЕ ВРЕДНОСТИ СЕЛА ГОЛУБИНЦИ.....	44
Ана Јажић	
ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЉИ ТУРИЗМА У НОВОМ ПАЗАРУ	51
Марија Ацовић	
СПОМЕНИЦИ ЛЕСКОВЦА.....	56
Јелена Миленковић	
ПРОБЛЕМИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ УЖИЦЕ.....	66
Јелена Трифуновић	
ПРОМЕТ ТУРИСТА У БЕОГРАДУ	71
Јована Милетић	
МЉЕТСКА БОЛЕСТ	76
Миодраг Радановић	
МИНСК.....	82
Алекса Попадић	
НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЈЕЛОУСТОН.....	94
Иван Михајловић	

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 67. броју, нашег популарно-научног зборника „Земља и људи“, између осталог можете прочитати:

- Шта су о Јовану Цвијићу говорили Емануел де Мартон и Албрехт Пенк?
- У ком делу Србије је највећа густина речне мреже?
- Каква је улога наставника и ученика на географској екскурзији?
- Која обележја се налазе на споменику Косовским јунацима у Крушевцу?
- У ком месту у Србији се налази двораци „Шлос“?
- Које су одлике туристичког промета у Новом Пазару?
- Када је изграђена хидроелектрана „Вучје“?
- Који су основни и посебни циљеви развоја туризма у Ужицу?
- Какав је профил просечног туристе у Београду?
- Шта је то мљетска болест?
- Шта у етимолошком смислу представља назив главног града Белорусије?
- У којим савезним државама САД-а је смештен национални парк Јелоустон?

Уредник

Мр Ивица Шантић

ДЕВЕТ ДЕЦЕНИЈА ОД СМРТИ ЈОВАНА ЦВИЈИЋА

*Смрт брише само нестварне величине,
а истинске учвршћује и уздиже.*

Иво Андрић

О Јовану Цвијићу, као научнику, професору, академику и друштвеном раднику, доста је писано. За разлику од тога, о његовом личном животу мало се зна. Још за живота, његови сарадници су о тиме мало писали, али и после смрти, мало је оних који су се тиме бавили. Неколико значајних реченица сачувано је у Дневнику, који је Јованова супруга Љубица, педантно исписивала. Академик Васа Чубриловић, који је лично познавао Јована Цвијића, и са њим сарађивао, у првој књизи Сабраних дела Јована Цвијића (Београд, 1987), констатује следеће: „...веровало се да су лични Цвијићеве папири пропали заједно са његовим рукописима, кад је изгорео његов Географски завод на новом универзитету у јесен 1944. године. Међутим, показало се да то није тачно, јер је његове личне папире сачувала његова супруга. Из тих папира и забележака, као и из успомена његове супруге добијамо бољи увид у лични живот Цвијићев.“

Јован Цвијић (1865-1927) је по мајци Марији (девојачко презиме Аврамовић) из села Корените, недалеко од манастира Троноше у Јадру. Мајка му је била домаћица. По оцу Тодору, пореклом је из села Врела на Дурмитору. Отац му је био трговац. Марија и Тодор су имали два сина (Јован и Живко) и четири кћери (Милева, Сока, Ангелина и Нада). Породица Цвијић, чије је презиме изведено од имена претка Цвије Спасојевића, познатог и као Цвијо Врело, сложено је живела у Лозници, недалеко од цркве Покрова Пресвете Богородице.

Јован Цвијић се родио на Михољдан, 12. октобра 1865. године. У Аутобиографији, публикованој 1923. године у Новом Саду, и поново у Српској књижевној задрузи у Београду, 1965. године, Јован Цвијић, поред осталог пише и следеће: „До године сам, по причању моје тетке Петре, био кржљаво дете које је често боловало и над којим се стално морало лебдети. Доцније, за време основне школе и гимназије, нисам

никад био озбиљно болестан, осим што сам једанпут, у VI разреду гимназије, добио жутицу.“

Јован Цвијић 1865-1927

Из бројних сусрета са Јованом Цвијићем, најпре студент, а затим универзитетски наставник, историчар, Васа Чубриловић (1897-1990), написао је: „По изгледу, Јован Цвијић је био, за наше размере, више малог него средњег раста, лепо развијен и усправног држања. Имао је округлу главу, високо чело и велике сивозелене очи. Биле су то очи увек широко отворене, бистре, као код добрих ловаца и великих сликара. Овакве очи имају људи са добрим посматрачким даром. Тако сам их и ја запазио, а и други их такође описују као најзначајније на његовом лицу, кад би с неким разговарао. Његов изглед за време мојих студија на универзитету остављао је утисак здравог, сталоженог и самосвесног старијег господина. Међутим, није било тако. Цвијић је од младости често побољевао, пре свега, имао је камен у жучи. Већ 1893. године

постоје у његовој преписци подаци о тој његовој болести. Она се доцније појављује све чешће и у све оштријим облицима. Већ 1907, кад је био ректор Универзитета, прошириле су се у научним круговима и у земљи и иностранству вести да је Цвијић тешко болестан. То се понавља 1912. године, као и за време Првог светског рата 1914-1918.“

Зна се да је једном приликом, почетком јуна 1912. године, када је бродом путовао из Београда до Шапца, да би отишао у родну Лозницу, добио нападе камена у жучи, високу температуру и упалу плућа. Боравио је у вили свог рођака доктора Јакшића у Бањи Ковиљачи. Љубица Цвијић у Дневнику за 4. јун 1912. године је забележила следеће: „На глас о Цвијићевој болести Њ. В. Престолонаследник Александар дошао је одмах аутомобилом у Ковиљачу да га посети. Мој пок. брат (Никола Крстић) одмах по телефонском извештају дошао је аутомобилом са познатим београдским лекаром др Светиславом Симоновићем још истог дана. Лекари који су се нашли у Ковиљачи и околини били су на окупу и свакодневно одржавали конзилијум. Београдске новине пишу о болести а трибуна даје свакодневни лекарски билтен (телефонски извештај свога сарадника који се налази у Ковиљачи). Забринуте пријатељи и велики поштоваоци из свих крајева, сада уједињене наше земље, упутили су ми многобројне телеграме и писма, интересујући се за ток болести и шаљући топле жеље за Цвијићево оздрављење. Босна и Херцеговина, после Београда, показали су највеће интересовање.“

Из Бање Ковиљаче, Јован Цвијић је, са супругом, отишао у светски познату бању Карлове Вари (Карлсбад) у Чешкој, на даље лечење. Овде му се јавила жутица са високом температуром и грозницом, што се током године понављало још неколико пута. Почетком и крајем 1913. године имао је тешке болове од камена у жучи, без жутице, али уз високу температуру и грозницу.

Посебно тешко стање преживљава током 1920. године, када га је Краљевска влада именовала за делегата Плебисцитарне међународне комисије за Корушки плебисцит. Намеравао је да истражује Алпе. Пошто водич са коњима није дошао на време, пешице је кренуо у планине, где га је захватило снажно невреме, које му је погоршало здравствено стање. Тешко се разболео почетком септембра. Напади камена у жучи, поновили су се после седам година релативног мировања. Болест се нагло погоршала. Дошло је до запаљења жучног канала, што је праћено високом температуром. Пренет је у Целовец (Клагенфурт), а затим наставио лечење у Бечу и Карловим Варима, где

је провео месец дана, али, чини се, без успеха. Намеравао је да се један дан одмори у Прагу и настави пут ка Београду, али је поново добио нападе камена у жучи, те је са супругом Љубицом отишао у прашки санаторијум Подоли. „Опорављен, у савршено уређеном прашком санаторијуму, полази за Београд. Испраћен из Прага на станици од пријатеља и поштовалаца, који срећни због његовог оздрављења желе да искажу своју радост у тако великом броју, да је цео перон испред нашег вагона био заузет,“ пише Љубица Цвијић.

Током 1923. године због болести и исцрпљености често се лоше осећа. Доктор Димитрије Антић му препоручује да се повуче са предузетих послова, посебно од екскурзија по терену. Да би му олакшао болове, пушта му крв,, да би му снизио притисак. Без обзира на то, Цвијић је отишао у источну Србију, која му је током целог живота представљала својеврсну научну преокупацију.

Двадесетог марта добија тежак, готово смртоносан, астматични напад га је пробудио. Крајем маја 1924. године путовао је у Беч на преглед код доктора Венкебаха „...који му препишује пилуле и саветује повлачење од свих послова, дужи одмор, одлазак у Карлове Вари, тамо обзириво лечење пет-шест недеља, затим у Добрну на краће време,“ наведено је у Дневнику Љубице Цвијић. Током јуна Јован Цвијић је, у Прагу, учествовао у раду Првог конгреса словенских географа и етнографа. По завршетку обавеза, ради лечења и опоравка, пет дана је боравио у Карловим Варима у Чешкој и бањи Добрни у Словенији „...Противно лекарским саветима и мојим молбама, из Добрне иде за Трст ради научног испитивања околине и пећина. И даље, после двомесечног бављења у Београду, где се није одмарао него ушао у вртлог послова, прави другу, дужу екскурзију по Босни, Херцеговини и једном делу Далмације. При овој екскурзији настаје поремећај, ноћи постају теже, помажемо се лекаријама, али Цвијић не слуша, не прекида, већ свој план до краја испуњава.“ Исте, 1924. године, крајем октобра, Јован Цвијић је из Београда путовао у Париз. У возу је добио грозницу са високом температуром. Путовање је прекинуо у Трсту, где му је, као и у возу, помоћ пружио лекар Риста Митковић, доцент Медицинског факултета у Женеви.

Средином марта 1925. године, за време боравка у Паризу, где је у амфитеатру Тигро на Универзитету Сорбона, држао предавања о феномену карста „Осамнаестог марта око поноћи добија тежак астматични напад, тежи и дужи од прошлогодишњих. Пре овога (20. II) имао је лакши напад. Била је то опомена да се сети лекарских савета,

али на нашу несрећу није хтео, боље рећи, није могао да се одвоји од започетог рада: на француском је писао своја предавања. Ујутру (17. априла) полази из Париза на екскурзију по југозападној и јужној Француској. Иако је после недавних асматичних напада консултирао париске лекаре и професора Абрами, ипак иде, не слуша савете, али лекове као и увек редовно узима. На моје молбе да не путује или бар да одложи због слабости, одговара – ти си са мном, неће ми ништа бити, видећеш оздравићу, екскурзије су моје здравље – . За све време екскурзије настају тешке ноћи, а једна од најтежих била је 26. априла, асматичан напад који траје два сата. Све те муке ноћу нису сметале његовом испитивачком духу, да по цену свог живота изведе свој план до краја.“

Из Париза за Београд, Јован Цвијић је пошао седмог маја 1925. године. Путовање је прекинуо у Трсту, ради истраживања околине, али је имао асматичне нападе. „Сутрадан (10. IV) прекидамо пут у Загребу због заморености услед асматичног напада (посећују нас у хотелу са М. Ђурчићем, госпођа и господин Ситон Ватсон, његово последње виђење и са нашим драгим енглеским пријатељима.“

По доласку у свој дом у Београду, на Копитаревој градини, која се до 1924. године звала Митрополитова башта, у Теодосићевој улици број 5, данашњој улици Јелене Ћетковић, број 5, размишљао је да оде у западну Босну и на Плитвичка језера. Са професором Јиржи Данешом из Прага, планира истраживање пећине Вјетренице у Поповом пољу у Херцеговини. Радује се да ће тамо под шатором боравити и пећину истраживати. Наведене намере, због болести, није остварио. Почетком августа, лађом од Београда до Беча, упутио се на лечење у Карлове Вари, где је провео месец дана. Учестали напади астме нису му омогућили право бањско лечење. Крајем септембра о здрављу Јована Цвијића у Београду се стара конзилијум лекара, Димитрије Антић, Вербицки и Никола Крстић.

Професор Универзитета у Београду, др Димитрије Антић, који је лечио Јована Цвијића почев од 1923. године, у дневном листу Време, неколико дана после Цвијићеве смрти, приказао је историјат болести нашег научника. Према сазнањима овог лекара, на која се позива Васа Чубриловић „Цвијић је неколико година пред смрт имао више тешких обољења. Осим камена у жучи, у доцнијим годинама оболео је од срчане астме, ангине пекторне, затим му је оболела срчана аорта, и најзад, и само срце. Антић је поред осталог сматрао да су ове болести биле занемарене и последица напорних научних екскурзија по

планинама Балканског полуострва. Њих се није хтео одрећи и поред савета лекара све до своје смрти. Напади камена у жучи и срчане астме обично су настајали ноћу, и то све чешће последњих година његова живота. Цвијић је подносио све ове нападе, уз помоћ лекара и своје супруге. А кад би прошла ноћ и болови уминули, он се придизао да би преко дана, ношен несаломљивом енергијом, обављао своје многобројне и тешке послове наставника на Универзитету, председника Академије, руководиоца великих научних пројеката и писања властитих научних радова. Обичан посматрач није могао приметити на њему да је он тежак болесник. Његову духовну активност приписује др Антић срећној околности што болести срчаних артерија нису захватиле оне артерије које нападају мозак и бубреге. Зато се код Цвијића све до краја живота, и поред свих болести, одржао свеж дух и стваралачка моћ.“

Јован Цвијић, као председник Академије наука, био је иницијатор оснивања Океанографског института у Сплиту. Због тога је позвао у Београд представнике Југославенске академије знаности и умјетности из Загреба на договор. Дванаестог маја 1926. године, на састанку представника природних наука у Академији наука, усред озбиљних разговора, доживео је два тешка асматична напада, те је превезен кући, где му је професор Димитрије Антић указао лекарску помоћ. Наредних дана здравствено стање му се погоршавало. Лечење је трајало шест недеља, али није било већих успеха, иако су лекари дању и ноћу били уз њега, не дозвољавајући му да напусти постељу. После овог датума Јован Цвијић се није појављивао у јавности. Крајем октобра 1926. године имао је тако тешке болове да их нису ублажиле ни инјекције кофеина, које су му раније ублажавале болове. „Професор Антић притиче у помоћ изјутра, 30. октобра, пуштајући му крв и прекраћује муке омогућивши му да спава до 13 сати. Цвијић је одмах живнуо, постао је ведар и расположен и тражио да му се донесе његова Геоморфологија II, која је тек изашла из штампе.“ Супрузи Љубици се обратио речима Бубо седи поред мене да је заједно разгледамо и уживамо. Кад преброди кризу, пише Љубица, и добро се осећа, срећан је јер верује у потпуно оздрављење.

Деветог јануара 1927. године, болесног Јована Цвијића посећује краљ Александар I Карађорђевић, да види поштованог пријатеља и разговара са његовим лекарима о томе шта даље ваља чинити. Професор Милорад Васовић пише да је „Цвијића посета веома обрадовала, па и охрабрила, јер је краљ обећао да ће сместа бити позван да дође из Беча чувени кардиолог професор др Венкебах. При одласку, краљ је наредио

да га свакодневно обавештавају телефоном о стању Цвијићевог здравља и да се из двора донесу понуде болеснику. Тога и наредног дана болесник се осећао знатно боље, па је изражавао наду да ће ускоро оздравити. Устао је из постеље, сео у фотељу и затражио да га берберин обрије. Доктор Венкебах стигао је у Београд 10. јануара и при сусрету са Цвијићевим лекарима изјавио „Сад ево ме са жарком жељом да помогнем великом научнику.“ Међутим, уз сва настојања, помоћи није било.

Над одром Јована Цвијића

Последња белешка у Дневнику Љубице Цвијић исписана је 16. јануара 1927. године и гласи: „Катастрофа! Последњи тренуци његови, из сна се буди са тужним узвиком – Бубо, какав је ово сан! при томе шири руке и уноси ми се у зачуђено лице, гледа ме његовим ведрим плавим очима. Авај! те плаве очи намах постадоше стаклене, и кркљајући, глава му клону на моје раме коју брзо и нежно спустих на узглавље и вапајућим криком викнух за помоћ. Тај крик буди г. др Драгића чак у трећој соби и све остале у кући. У исто време покушавам кисеоником да повратим драгоцен живот. У том и г. др Драгић чини последње напоре инјекцијама. Али на све то само још један дубок уздах и све је било свршено. Тачно у 5 часова изјутра тихо је преминуо Јован Цвијић.“

Има података да је поводом смрти Јована Цвијића из земље и иностранства стигло 2.200 телеграма саучешћа. У дневној и недељној штампи, као и у стручним и научним публикацијама, објављено је обиље прилога. Посмртни остаци Јована Цвијића били су изложени у тзв. Новој згради Универзитета, тј. у данашњој згради Филолошког факултета на Студентском тргу број 3. Ковчег су на раменима изнели војници. Погребна поворка се 18. јануара 1927. године, кретала са Студентског трга ка Саборној цркви, где је одржано опело. Из Саборне цркве, једног од најтужнијих дана у Београду и Србији, како су неки листови забележили, поворка се упутила на Ново гробље. Јован Цвијић је сахрањен са десне стране од главног улаза, на месту где се укрштају две гробљанске широке стазе. После смрти, 28. фебруара 1941. године, ту је сахрањена и његова супруга Љубица. Гроб, са скромном плочом, одржавају ученици и наставници Основне школе Јован Цвијић са Карабуме у Београду.

Испраћај Јована Цвијића са Студентског трга 3

Поводом смрти Јована Цвијића неколико европски и светски познатих географа и институција, одржало је комеморативне скупове и објавило прилоге у својим часописима. Реч је о својеврсном уважавању живота и дела великог научника, који је бројне радове публиковао у страним часописима и у одговарајућим институцијама по позиву држао предавања.

Француски географ Емануел де Мартон (1873-1953), говорио је о Јовану Цвијићу на свечаној седници Института за проучавање Словена на Универзитету Сорбона у Паризу, априла 1927. године. „Мој задатак је да вам говорим о географском раду Јована Цвијића; задатак лак с обзиром на моје пријатељство и велико поштовање према њему, задатак лак за једног професора географије, јер има ли географа који не би знао за Јована Цвијића? Његово ће име остати као име географа Балкана, а специјално географа карста...Једна одлика његовог карактера јесте мудрост и вештина да се ограничи и усредсреди на извесну област, коју је нарочито познавао...Они који су познавали Цвијића могу рећи да се у исто време када се дешавао овај развитак његове мисли, развијала и његова личност. Ја га нажалост нисам познавао у првим његовим годинама испитивања. То је требао бити, замишљањем млад научник, пун жара, живота и снаге, човек изванредне физичке и умне енергије. Приликом моје прве посете Београду, Цвијић је већ био веома чуван научник, професор Универзитета, оснивач Географског друштва и члан Академије. Његове збирке, његови бележници са екскурзија, препуни, прецизних и дивно класификованих бележака, остављали су веома јак утисак. Али тек приликом интернационалног конгреса у Женеви 1908. год., ја сам могао да познам великог човека. Баш тада је публикован мој рад о рељефу јужних Карпата, који је Цвијић критиковао у једном немачком часопису. На ову критику сам одговорио на веома оскудан начин...Ширина погледа Јована Цвијића током година се све више повећавала. При сваком новом сусрету потврђивао се утисак о једној високој личности која господари фактима и идејама. То не беше само велики научник, то беше човек.” Говор је завршио речима: „Успомена на Цвијића као на географа неће се изгубити. Његово ће име остати као име великог српског географа, великог балканског географа, великог европског географа, великог светског географа.“

Професор Универзитета Сорбона у Паризу Лисиен Галоа, 15. марта 1927. публиковао је пригодан прилог о Јовану Цвијићу, у француском часопису *Annales de Géographie*. Издвајамо део писане речи, која је искрена и топла: „Још као млад посветио се географији с великом љубављу...Он је био за своју владу и за све оне, који су у ове послове уносили само тежњу за правдом и научном истином, саветник који се увек слуша, а кашто и арбитар... То је био један леп живот, који се прерано завршио, живот умна човека који се трошио без граница у размишљању о науци и о својој земљи.“

Албрехт Пенк (1858-1945), професор Хумболтовог универзитета у Берлину, универзитета у Бечу и Прагу, Цвијићев ментор при изради докторске дисертације у Бечу и искрени пријатељ, само недељу дана после сазнања о смрти Јована Цвијића, 23. јануара 1927. године, објавио је прилог у *Deutsche Allgemeine Zeitung*, под насловом Истраживач Балкана. Поред осталог, написао је и следеће: „Српски географ Јован Цвијић, који је преминуо прошле недеље у Београду, заузима прво место међу испитивачима Балкана. Он је свој рад започео већ последњих деценија прошлог века...Треба се дивити, што је могао све дати у тако тешким приликама. Њему треба да захвалимо за прва знања о геолошкој грађи Македоније. Он је измерио тамошња језера, пратио трагове леденог доба, није губио из вида феномен карста, али се уз то темељно бавио и о народу...Сваких неколико година долазио је у Беч, да се дотера, како је обично говорио. Сатима смо тада разговарали о географским проблемима Балканског полуострва и расправљали о средствима за њихово решење. Тада сам га у танчине упознао, не само као научника, већ као родољуба...На духовном пољу Цвијић је био непосредни вођа свога народа.“

Фриц Махачек, професор Политехнике у Цириху, у часопису *Petermans Geographische Mitteilungen*, 3-4/1927, поред осталог написао је и следеће: „Старија бечка географска школа изгубила је још једног од својих најбољих представника. После Ф. Хајдерика и Р. Сигера, скоро у истој старости угасио се изненадном смрћу, 16. јануара ове године, радом испуњен живот Јована Цвијића, српског географа и испитивача Балкана, научника, који је био признат и далеко изван граница своје отаџбине...Колики је углед Цвијић уживао и какав је подстицај вршио на своје ученике сведочи велика спомен-књига, коју су му спремили пријатељи из свију земаља и ученици, поводом његове тридесетпетогодишњице наставничког рада, пред шездесети рођандан...Цвијић је био душа целокупног географског рада и уопште духовног живота у Србији. Српски народ губи у њему свог духовног вођу, коме се неће скоро наћи замене.“

Роберто Алмаћа, професор Универзитета у Риму, на вест о смрти Јована Цвијића, у часопису *Rivista Geographica Italiana* XXXIV/1, за јануар-фебруар 1927. године, поред осталог, истиче да су Цвијићеве студије о карсту и морфологији Македоније, већим делом објављене на немачком језику и остају трајна основа, исто као и његови радови из домена етнологије. „Његова прерана смрт је велики губитак за географску науку, а врло велики за Југославију, која губи главу својих

модерних географа. У овој жалосној прилици италијански географи – неки су са Цвијићем имали личних веза, придружују се жалости својих југословенских колега, који су тако тешко погођени.“

Вест о смрти Јована Цвијића, Америчко географско друштво из Њујорка, саопштило је својим члановима, и широј јавности, пригодним текстом објављеним априла 1927. године у часопису *Geographical Review*. Поред осталог, написано је и следеће: „Јован Цвијић је био географ у најпотпунијем смислу те речи, и његов се рад одликовао обимом, опширношћу и оригиналношћу. У својој домовини он је наишао на поље рада које је у географском погледу било скоро нетакнуто, и на сваки аспект свога поља рада он је бацио светлост...Колико је Цвијић поштован као учитељ и научник, огледа се у *Recueil de Travaux*, који су му приредили његови пријатељи и сарадници приликом прославе тридесетпетогодишњице његовог научног рада 1924. год. Он је 1924. одликован *Collum Geographical Gold Medal* Америчког географског друштва.“

Пољско географско друштво у часопису *Wiadomosci Geograficzne* V/II, штапаном у Кракову, објавило је следећи прилог: „У покојнику отишао је у гроб један од најистакнутијих географа Европе, заслужан скоро у свим гранама нове географије, и један од њених стваралаца. Његовим многобројним и озбиљним радовима обогатила се особито Геоморфологија и, из њеног подручја, наука о карсту. Можда су још веће његове заслуге на организацији научног живота, и без претеривања може се рећи, и културног живота на Балкану. Његови радови и радови његових многобројних ученика, института које је он основао, и научних друштава, били су за време Великог рата од пресудног утицаја малте не на судбину целог Балкана. И ако је избегавао да се непосредно меша у вртлог политичког живота, стварање југословенске државе у великој мери је његово дело. Отаџбина је изгубила у њему један од најплеменитијих својих стубова, географија, као наука, а особито изучавање Балкана, одличног организатора и испитивача, а Пољска најбољег међу својим југословенским пријатељима.“

Ниједна смрт у нашој земљи није тих година окупила толико народа колико Цвијићева. Били су то дани националне жалости. Око одра, изложеног у Новој згради Универзитета, окупили су се његови бројни ученици, сарадници и поштоваоци. Испред зграде су се са покојником, пригодним говорима, опростили Александар Белић, секретар Српске академије наука, Павле Поповић, ректор Универзитета у Београду, Милутин Миланковић, декан Филозофског факултета

Универзитета у Београду и Милисав Лутовац, Цвијићев студент географије.

Девет деценија од смрти великог научника, који је живео само 62. године, подстиче на повратак коренима, на стваралаштво и прегнућа, онаква и онолика, колико је Јован Цвијић заслужио, колико нам је даровао, са колико знања, истинитости и истрајности нас је оплеменио. Јовану Цвијићу се морамо стално враћати и знањем и радиношћу му узвраћати. По низу показатеља јединствен у нас, у Европи и свету, Јован Цвијић спада у оне ствараоце који су животом и делом обежили време и простор. Што год од себе више дајемо, више ћемо му вратити, јер то морамо и то можемо.

Др Стеван М. Станковић

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ РЕКА СРБИЈЕ

На територији Србије, чија је површина 88.361 km^2 , постоји 68.980 km речних токова, који граде мрежу просечне густине 747 m/km^2 . По томе се наша земља убраја у рекама богатије делове Европе, уз констатацију да је углавном реч о малим домаћим токовима и већим транзитним рекама, на које се, у низу елемената (водостај, протицај, квалитет), тешко може утицати. Проучавање већ више од два века, реке Србије су њен велики, али још увек недовољно искоришћен потенцијал, од посебног значаја за енергетику, пловидбу, водоснабдевање насеља, водоснабдевање индустрије, наводњавање обрадивих површина, одводњавање сувишних вода, одвод и разблаживање отпадних вода, туризам, рекреацију, риболов и изглед простора. Како се у речним долинама налазе бројна градска и сеоска насеља, индустријски објекти, пољопривредне површине, шумски комплекси, друмске и железничке саобраћајнице, исте су предмет интересовања више научних дисциплина и оперативних делатности, посебно савремених хидроенергетичара, просторних планера и еколога, који својим истраживањима потенцирају рационално коришћење и превентивну заштиту река и њихових сликова, јер оне само као чисте имају вишеструку и трајну употребну вредност.

Стиче се утисак да се у плановима, разних територијалних обухвата и намена, воденим токовима Србије не придаје одговарајућа пажња, али има и примера потцењивања и пренаглашавања њиховог значаја. Од планова и студија валоризације водног потенцијала наших река, до реализације планираних објеката, време је често веома дуго. Бројни пројекти, посебно они о подизању брана и стварању вишенамених вештачких језера, су само делимично реализовани, или су у целини остали на папиру. Вода река Србије у знатним количинама неповратно отиче, као да је свачија и ничија, иако представља богатство које се новцем не може исказати.

Водно богатство наших река је обновљиво. Сасвим је сигурно да друштвена заједница, са визијом даљег развоја земље, не сме дозволити губитке који се тичу недовољног искоришћавања природом датог водног потенцијала наших река. Надлежни, од локалне заједнице, до

највиших државних институција, морају потенцијалу река систематски посвећивати праву пажњу на дужи рок, јер водопривреда, екологија и просторно планирање могу, вишеструко допринети решавању низа проблема, посебно у погледу хидроенергетике, спречавања поплава, смањења ерозије, повећавања наводњавања, одводњавања, водоснабдевања, пловидбе, риболова, туризма и унапређења животне средине. Вода наших река је извор чисте енергије и одликује се наглашеном природном обновљивошћу. Вредност јој је утолико већа, уколико је чистија и по протицају током године уједначенија. Сазнање да само 30 % од укупне електричне енергије Србија добија коришћењем речне воде, ни издалека не задовољава. Ако знамо да се у Србији наводњава само 3% обрадивих површина, од којих су многе непосредно поред потока, река и канала, и због тога се не постижу већи приноси, ситуација се усложњава.

Туристички брод „Бердап“ на Дунаву код Кладова

Богатство писане речи

Проучавање река Србије, за различите потребе, и са различитих аспеката, траје дуже од два века. Подаци објављивани у склопу општих физичко-географских и хидролошких радова, временом постају бројнији и веродостојнији, што је у складу са предметом и задатком проучавања потамологије – науке о рекама, која даје резултате од

великог научног и практичног значаја у смислу оперативних радова на конкретној реци, речном систему и речном сливу.

Из 1870. године потиче рад Антонија Алексића, официра војске Србије, о Морави и неким њеним притокама. Истраживач река писао је и о Дрини и поплавама у Мачви, могуће онаквим какве су задесиле Доње Подриње и Мачву средином јесени 2010. године. Реку Лепеницу, по налогу кнеза Милана Обреновића, Антоније Алексић је истраживао 1882. године у циљу решавања водоснабдевања Крагујевца. Током кратког живота, Антоније Алексић (1844-1893) се бавио и проблемом пловног пута од Дунава, на северу, Моравом, до Егејског мора, на југу.

Дојкиначка река, десна притока Височице на Старој планини

По доласку из Беча у Београд, 1893. године, млади доктор наука, први наш модерно школован географ, Јован Цвијић (1865-1927), основао је Географски завод, претечу данашњег Географског факултета Универзитета у Београду. Предузео је мерење дужина река Србије и површина њихових сливова, како би израчунао густину речне мреже. Сарадници на том послу су истицали да су подаци веома тачни јер су добијени у Географском заводу под будним оком господина професора Јована Цвијића. Знаменити географ је знао да речне долине представљају најпрометније и најгушће насељене делове Србије, те је њихово познавање од великог значаја.

Више и боље од других, значај река и њихових долина за Србију и Југославију, доказао је Цвијићев ученик и сарадник, професор регионалне географије, академик Боривоје Ж. Милојевић (1885-1967).

Његови чланци и књиге Долина Врбаса (1940, стр. 22), Долина Пчиње (1940, стр. 10), Долина Колубаре (1940, стр. 11), Долина Брегалнице (1941, стр. 27), Долина Босне и нова омладинска пруга (1947, стр. 3), Долине Западне Мораве, Мораче и Треске (1948, стр. 79) Лактасти делови наших главних долина (1948, стр. 8), О Сталачкој клисури (1950, стр. 8), Главне долине у Југославији (1951, стр. 447), Долина Велике Мораве (1951, стр. 66), Долине Таре, Пиве и Мораче (1955, стр. 83), Панонски Дунав на територији Југославије (1960, стр. 60) и др. и данас се цитирају.

Од интереса је и научно стваралаштво универзитетског професора климатологије, метеорологије и математичке географије, академика Павла Вујевића (1881-1966), који је докторат о Тиси одбранио у Бечу 1904. године, када је имао само 23 године. Докторат *Die Theiss, eine potamologische Studie*, одштампао је у Лајпцигу две године касније. До детаља је објаснио коинциденцију великих вода и формирање поплавних таласа Тисе, на основу података о падавинама узетих са 244 кишомерне станице. Са четири једначине, први је утврдио зависност протицаја Тисе од падавина у њеном сливу. Уз монографију о Тиси, штампаној на немачком језику, књига овог аутора Хидрографске особине река НР Србије из 1951. године и данас је за уважавање, јер је проучавањима хидрографских објеката увек прилазио са напоменом да резултете треба проверити, проверити и још једном проверити. Значајнији хидрографски радови професора Павла Вујевића су и Хидрографија и клима Војводине (1924, стр. 21), Дунав, хидрографски опис (1934, стр. 9), Реке и језера Југославије (1934, стр. 10), Хидролошке особине река НР Србије (1951, стр. 17).

Наведени део научног стваралаштва из домена климатологије и хидрологије, академика Павла Вујевића, на свој начин је подстакло животно опредељење универзитетског професора хидрологије Душана Дукића (1923-2013), који је временом израстао у првог српског географа потамолога. У ову научну дисциплину унео је низ нових елемената и предочавао практична решења. Његови радови и књиге: Наше реке (1952, стр. 240), Густина речне мреже у сливу Ибра и режим Ибра (1952, стр. 47), О саобраћају и пловидбеним приликама на рекама и каналима Црноморског слива у Југославији (1953, стр. 66), Сава – потамолошка студија (1957, стр. 157+XII), Амплитуде екстремних водостаја на рекама и језерима у ФНРЈ (1959, стр. 45), Реке Београда и његове околине (1960, стр. 15), Режим Колубаре и водопривредни проблеми у њеном сливу (1974, стр. 46), Дунав – хидрографске особине и саобраћајни

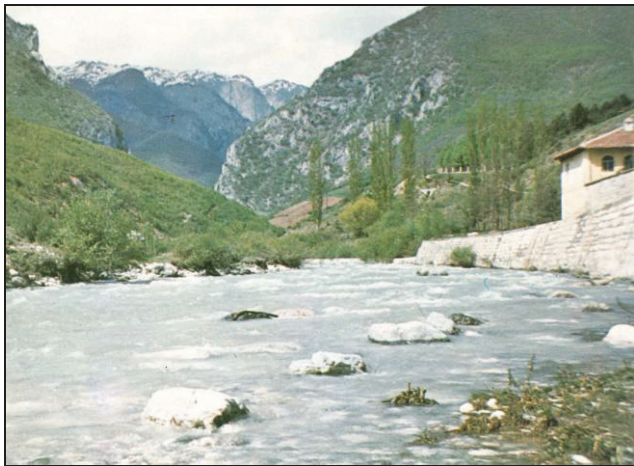
значај (1976, стр. 57), Воде Србије (1978, стр. 137), Водни ресурси Србије (1978, стр. 10), Реке Србије (са Љ. Гавриловић, 2002, стр. 220), и други, уз обимне универзитетске уџбенике и данас се цитирају.

Речна мрежа Србије

На територији Србије, која је долињска, котлинска, равничарска и планинска, постоји 65.980 km река. Оне су различитих дужина, протицаја, водостаја, термичког режима, водног потенцијала, укупног и просечног пада корита, специфичних особина обала и приобаља, степена загађености, значаја за приобална и даља насеља, могућности захвата воде и изградње одговарајућих објеката, посебно брана и вештачких језера. Дужина водених токова у централној Србији је 52.200 km, на Косову и Метохији 8.930 km и у Војводини 4.850 km. Овакво стање на терену показује да не постоје две исте реке. Сличних има, али истих не. У источној Србији пет река носи назив Тимок (Сврљишки, Трговишки, Бели, Црни, Велики). Црни Тимок је познат и као Црна река и Кривовирски Тимок, а Тимок и као Велики Тимок. На Косову и Метохији пет река има епитет бистрица. То су; Пећка, Дечанска, Призренска, Лоћанска и Кожњарска. Посебно су интересантне реке са називима који се завршавају са ава. Такве су Сава, Морава, Нишава, Ресава, Језава, Млава, Тамнава, Добрава, Батлава. Етимолошки су интересантни и називи наших река који се завршавају са ица. Такве реке су Височица, Јабланица, Ветерница, Студеница, Лепеница, Грошница, Бањшница, Растовица, Златица, Јасеница, Кубршница, Трипушница, Чемерница, Деспотовица, Каменица, Косаница, Моравица, Црница, Тисница, Обница, Рибница и друге. У том смислу истраживање река представља посебан изазов, нарочито са аспекта савремене екологије и вишенаменог коришћења.

Истраживање наших река и стварање услова најрационалнијег коришћења њихове воде треба заснивати на постојећим постулатима о води. Реч је о давно познатим и лако примењивим истинама о води, која је почетак и крај живота. Без доброг познавања и рационалног коришћења водних потенцијала наших река, нема напретка низа делатност. Уређење речних сливова значи истовремено планирање и уређење простора на којем се сустичу бројни природни и антропогени, акутни и актуелни, општи и посебни, водопривредни проблеми и животно важни процеси. Вода је исконска материја, доступна свима. Вода се жедном не сме продати. Вода је незамењива материја. Вода је

опште друштвено богатство. Водом се располаже демократски. Водом се управља јединствено. Основна водопривредна јединица је речни слив. Водопривреда је свеобухватна делатност са бројним методама истраживања и регулисања река и њихових сливова. Употребљива вода је производ људског рада.

Пешка бистрица на излазу из Руговске клисура

Реке Србије су 28.000 km дуже од путева свих врста у Србији, или три пута дуже од путева са савременом подлогом. Такво стање се мора уважавати у низу акција заштите, уређења, унапређења и валоризације водног потенцијала наших река, вештачких језера на њима, речних система и речних сливова. Просечна густина речне мреже у Србији је 747 m/km^2 , што се, с обзиром на географски положај и наглашену континенталност Србије, сматра задовољавајућим. Највећа густина речне мреже је у планинском, изворишном, делу Ибра, где премашује 3.492 m/km^2 , а најмања у равничарској Војводини, где је само 225 m/km^2 . Познавање густине речне мреже је значајно у потамолошким проучавањима, јер она представља систем природних канала који одводњавају слив. За речне сливове је потребно утврђивање корелационих односа између густине речне мреже и висине отицаја падавина, као основних показатеља водног биланса.

Од густине речне мреже, облика слива, геолошког састава и морфологије терена, зависе брзина сливања падавина у речне токове,

појава поплавних таласа, стање и развој ерозије, величина испаравања и понирања воде, као и оправданост хидротехничких захвата. Наведени елементи се у планирању различитих активности на искоришћавању речне воде, морају посебно уважавати. Већа густина речне мреже значи више речних корита и долина на одговарајућем простору, што доприноси већем избору локација за трасирање саобраћајница, изградњу брана, мостова и других објеката инфраструктуре. Већа густина речне мреже значи и брже сливање падавина у речне токове, тј. мање испаравање и понирање, уједначеније водостаје и протицаје, а самим тим и повољније услове за експлоатацију водног богатства.

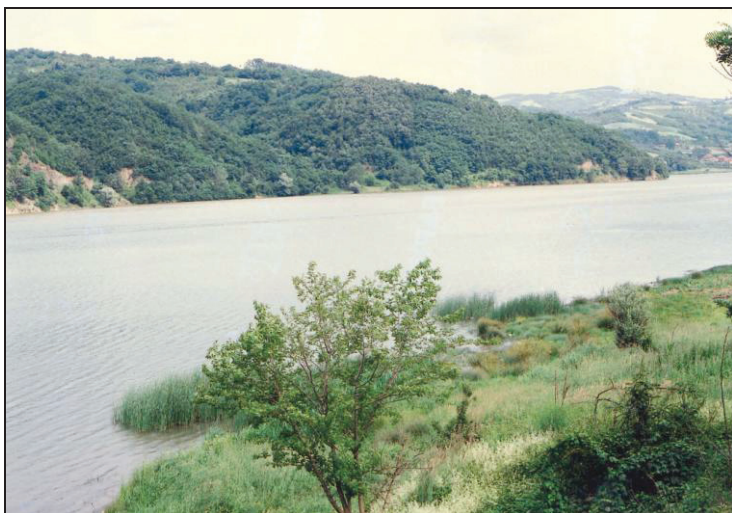
Неуједначеност отицаја у три мора

Дужину преко 200 km у Србији има само осам река (Дунав, Јужна Морава, Дрина, Лим, Сава, Западна Морава, Ибар, Тимок). Река дужих од 100 km је укупно 16. Ове и друге реке Србије, по месту постанка, односно, изворишта, деле се на домицилне (домаће) и транзитне. Највећа домаћа река, у правом смислу те речи, је Велика Морава са својим саставницама Јужном Моравом и Западном Моравом. Морава је окосница речне мреже Србије. Оно што је за Русију Волга, то је за Србију Морава, река у песмама опевана. После обимних радова на пресецању 23 меандра, Велика Морава је дугачка 185 km и има просечан годишњи протицај $230 \text{ m}^3/\text{s}$. Заједно са саставницама има слив површине 37.561 km^2 , што чини 42,5 % од укупне површине наше земље. Због неуједначеног протицаја, овом реком у зимској половини године отекне 80 до 90 % воде, те је током летње половине године маловодна. Јужна Морава је дугачка 295 km и има просечан годишњи протицај од $97 \text{ m}^3/\text{s}$. Западна Морава је дугачка 210 km и има просечан годишњи протицај од $106 \text{ m}^3/\text{s}$.

Највећа и водом најбогатија транзитна река Србије је Дунав. Од 2.783 km тока ове европски и светски значајне реке, 588 km је у Србији и пограничном простору према Хрватској. Просечан годишњи протицај Дунава, на улазу у нашу земљу, код Бездана, је $2.260 \text{ m}^3/\text{s}$, а пре уласка у Ђердапску клисуру, код Великог Градишта, је $5.466 \text{ m}^3/\text{s}$. Од укупне дужине Саве (945,5 km) у Србији је 207 km. Просечан годишњи протицај Саве код Београда је $1.685 \text{ m}^3/\text{s}$, Тисе код Сенте $808 \text{ m}^3/\text{s}$, Дрине на ушћу у Саву $395 \text{ m}^3/\text{s}$, Лима на ушћу у Дрину $113 \text{ m}^3/\text{s}$.

Дунавом, чија је укупна површина слива 817.000 km^2 , у Црно море се одводњава 92,5 % територије наше земље, што се мора

уважавати у проучавањима и апликативним плановима искоришћавања водног богатства ове реке. Ка Јадранском мору одводњава се 5,3 % површине Србије, а према Егејском мору само 2,2 % државне територије. Још веће разлике у корист слива Црног мора су када се посматра укупан протицај, јер све наше реке, дуже од 100 и 200 km, изузев Белог Дрима, припадају сливу Црног мора, које је најудаљеније од Србије. Дунавом у Црно море, са територије Србије, отиче 505 m³/s, Белим Дримом у Јадранско море 61 m³/s и Пчињом, Лепеницом и Драговиштицом у Егејско море само 2 m³/s.

Језеро Ђелије на реци Расини узводно од Крушевца

Реке понорнице и реке сушице

За речну мрежу Србије најкарактеристичније су реке које целом својом дужином теку нормалним вододрживим теренима, те су на целом току површинске и имају воду током целе године. За разлику од ових, Србија има и неколико река понорница, карактеристичних за терене изграђене од водопропустивих кречњака, који су заступљени на 9 % њене територије, посебно у Карпатско-балканском простору источне Србије, где их има око 70, од којих већина у сливовима Тимока, Пека, Млаве, Нишаве, тј, у Хомољу, на Кучају, Бељаници, Мирочу,

Сврљишким планинама, Озрену, Девици, Видличу, али и у југозападној Србији, на висоравни Пештер. По правилу реке понорнице су кратке, маловодне и неке током лета пресуше. Истичу се Блато у Одоровском пољу, Беровичка река у Беровичком пољу, Бусовата на Бељаници, Некудовска река на Кучају, Војала, Микуљска река, Појанска река, Демизлок и Дубашница на крашкм терену Дубашнице, познатом из радова Јована Цвијића под називом површ Кота и Стобора. Неке понорнице на Кучају су истовремено и сушице, јер за време лета немају воду. Понорнице су Турија, изворишни крак Сврљишког Тимока, али и Боровштица на Пештерском пољу, као и Савина река на Косову и Метохији, која се губи у понорима Мокре горе. Повленска река, Поличка река, Копљаница, Пландиште и Поцибрава су понорнице мере краса околине Ваљева, а Трнавски поток на Златибору. На примеру река понорница, орографско развође се не подудара са хидрографским, што се код планирања искоришћавања њихових вода мора посебно уважавати.

Поред река које имају воду током целе године, у Србији постоје и реке сушице. То су такви водени токови који за време дугих и топлих лета потпуно пресуше. По томе се посебно истичу три леве притоке Јужне Мораве. То су Јабланица, Ветерница и Пуста река, које истовремено представљају и бујичне токове, јер им је протицај током године веома неуједначен. Јабланица, која протиче кроз Лебане, 18. фебруара 1963. године имала је протицај од $200 \text{ m}^3/\text{s}$, али је током летњих месеци неколико година, била без воде. Ветерницом је 4. јуна 1948. године текло $238 \text{ m}^3/\text{s}$ воде, која је поплавила 80 % Лесковца, порушила 313 кућа, оштетила 529 станбених објеката и усмртила петоро људи. За разлику од тога, у лето 1951. и 1968. године, ова река је потпуно пресушила. Пуста река је 6. фебруара 1963. године носила $222 \text{ m}^3/\text{s}$ воде, али је током лета 1952., 1960. и 1968. године била без воде.

Неусклађеност протицаја и водостаја

На територији Србије постоји више река које имају несразмерно велике разлике између апсолутно максималног и апсолутно минималног протицаја. Уједначавање истог, стварањем вештачких језера и одговарајућим хидротехничким и антиерозивним радовима у њиховим сливним, стање се може побољшати. На Дунаву, код Смедерева, највећи протицај је био $14.000 \text{ m}^3/\text{s}$, а најмањи $1.750 \text{ m}^3/\text{s}$, што представља однос 8:1. На Дрини, код Бајине Баште, највећи протицај је

достигао $5.340 \text{ m}^3/\text{s}$, а најмањи само $30 \text{ m}^3/\text{s}$, што је $178:1$. На Јужној Морави, код Владичиног Хана, апсолутно максимални протицај је износио $703 \text{ m}^3/\text{s}$, а апсолутно минимални $0,4 \text{ m}^3/\text{s}$, што даје однос $1.775:1$. У кориту реке Ситнице, код Некудовца, највише воде било је $446 \text{ m}^3/\text{s}$, а најмање $0,1 \text{ m}^3/\text{s}$, што даје однос од $4.054:1$. Највећи забележени протицај реке Топлице, код Прокупља, износио је $592 \text{ m}^3/\text{s}$, а најмањи $0,1 \text{ m}^3/\text{s}$, што је као $5.920:1$. На Биначкој Морави, код Доњег Кормјана, највећи протицај је износио $362 \text{ m}^3/\text{s}$, а најмањи $0,05 \text{ m}^3/\text{s}$, што чини однос $7.240:1$ и потврђује бујични карактер реке.

Уређено приобаље Ибра код Матарушке Бање

Слично великим разликама између апсолутно максималних и апсолутно минималних протицаја су и наглашене амплитуде водостаја. Познато је да амплитуде водостаја у изворишним деловима наших планинских река, износе око 2 m и ка средњим деловима тока повећавају се до 3 m и доњим до $4 - 5 \text{ m}$. Разлике између апсолутно највиших и апсолутно најнижих водостаја на Колубари, Тамишу и Великој Морави, достижу 5 до 7 m , на Тиси, Сави и Дунаву 7 до 9 m . При изразито високим водостајима реке се изливају из својих корита и поплавама наносе велике штете насељима, саобраћајницама, обрадивим површинама, привредним и другим објектима. У таквим условима, у плановима различитих врста и намена, морају се уважавати наведене амплитуде водостаја и разлике протицаја. Према њима се морају планирати и градити одговарајући објекти на терену, посебно вештачка

језера и одбрамбени насипи. Пред решавањем водопривредних проблема река Србије, постављају се сложени и дуготрајни задаци.

Обиље воде у рекама у пролеће, и њихово значајно смањење крајем лета и почетком јесени, указује на неуједначеност водног биланса. Уједначавање водостаја и протикаја, као и сврсисходно праћење водног биланса, прека су потреба, као основа избегавања поплава, које су захватиле знатне делове Србије 2014. године. Преграђивање река, изградњом брана и стварањем вишенамениских вештачких језера и ретензија за вишак воде, пошумљавање речних сликова, мелиорација непосредних приобалних простора, санирање ерозивних жаришта, којих у Србији има више од 14.000, стваралачки и конструктивни однос према рекама, императив је наше садашњости и будућности. Србија има 5.630.000 хектара пољопривредног земљишта, које је на више места угрожено различитим врстама ерозије и повременим поплавама.

За решавање дела водопривредних проблема постоје елеборати о стварању више од 125 вештачких језера у сливу Велике Мораве, али је за протеклих 60 година изграђено мање од 10 %. На Лиму и Увцу планирана је изградња 11 брана и исто толико акумулација, али су до сада изграђене само четири. На Дрини, која располаже изванредним хидроенергетским потенцијалом, од планираних 13 акумулација, постоје само три, при чему је Зворничка изгубила првобитну запремину јер је више од 70 % басена засуто вученим материјалом. Од планираних 11 брана и акумулација на Ибру, још увек није изграђена ни једна. Има примера да изградња неких брана и стварање акумулација трају по више од 30 година, што је са аспекта валоризације водног потенцијала крајње недопустиво. Када је у питању шумски покивач Србије, зна се да га има на само 30 % њене територије, док би оптимална вредност морала достићи нешто више од 40 %, што би утицало на смањење ерозије, засипање акумулација и мање штета при поплавама.

У Просторном плану Србије 2010-2020. година, истакнуто је да је основни циљ интегрално уређење, заштита и коришћење вода Србије, која се уважава као јединствен водопривредни простор. Даље цитирамо: „Природни ресурси, који укључују пољопривредно и шумско земљиште, рељеф, минералне сировине, воде и водно земљиште, потенцијал у обновљивим изворима енергије могу да представљају важан потенцијал на коме ће да се заснива економски и привредни развој Републике Србије. Стање природних ресурса је директна последица специфичног геотектонског и географског положаја, као и

незаобилазних антропогених утицаја. Њихово одрживо коришћење и заштита ће да представља један од водећих циљева планског развоја Републике Србије.“ Поливалентан значај река у томе је од изузетног значаја, те се оне, без обзира на дужину, водостај и протицај, садашњост и будућност, морају непрестано изучавати, на добробит науке, праксе, човека и друштва.

Река Јерма, извориштини крак Нишаве

Неуравнотежене протицаје и водостаје река Србије, од којих многе имају особине бујица, са свим негативним последицама које се манифестују у приобаљу и сливу (повремена оскудица воде, поплаве са огромним материјалним губицима, понекад и људским жртвама, колебање издани, ерозија земљишта, засипање акумулација вученим наносом и приобаља стерилним материјалом, висок степен физичке, хемијске и биолошке загађености), потребно је сводити на минимум. При томе превентивне акције морају бити строго синхронизоване, еколошки оправдане и на дужи рок. Чисте речне воде је све мање, а загађене све више. Много смо одступили од старе источњачке изреке да

се у реку не сме плунути. Какав је наш однос према воденим токовима, многима је познато. И док теорија потамологије и водопривреде познаје готово све финесе, поступке и акције заштите река, дотле оператива, најчешће због недостатка материјалних средстава, годинама касни.

Стиче се утисак да се коришћење воде наших река, за различите потребе, мање планира од коришћења других добара (руде, земљиште, шуме). То као да проистиче из веровања многих да речне воде има неограничено много, да су њене резерве неисцрпне, да је она природом дата и да ништа не кошта, тј. да је свачија и ничија. Укупан протицај воде наших река прве и друге класе загађености се смањује, а треће и четврте повећава, што се негативно одражава на низ привредних и непривредних делатности. Реке су јавна својина. Савремено друштво има право, али и обавезу, да рационално управља рекама, њиховим системима и сливовима. Демократско управљање рекама гаранција је онемогућавања појединаца и мањих административних целина, или привредних објеката да их користе самостално, према тренутним потребама. Јединствено управљање рекама се мора заснивати на чињеници да је њихове сливове немогуће уклопити у административне границе. За висок квалитет воде Велике Мораве код Смедерева, подједнако су одговорни сви у њеном сливу, од оних у Бујановцу и Владичином Хану, поред Јужне Мораве, Пожеге, Чачка, Краљева у Крушевца, поред Западне Мораве, до оних у Параћину, Ћуприји, Јагодини, Свилајнцу, тј. у стотинама насеља у њеном сливу, који захвата нешто мање од половине површине Србије.

Овакво стање треба посматрати кроз научно утврђене чињенице да је наша земља сиромашна водом која се формира на њеној територији. То током године просечно износи 18,38 кубник километара. Србија је упућена на коришћење транзитних река, које су 9,2 пута богатије водом (просечно 170 кубник километара годишње). Планирање и управљање текућим водама се испољава у свој својој сложености, јер је готово 80 % речне воде, која нам притиче из суседних и даљих земаља, по степену загађености друге, треће до четврте класе, уз повремене загађења са катастрофалним последицама, какве су се пре неколико година десиле на Тиси.

Уједињене нације су 2003. годину биле прогласиле Међународном годином слатких (неминерализованих) вода. Била је то година катастрофалне суше у Србији, која је условила низ негативних и нежељених последица на рекама, у њиховом приобаљу и у њиховим сливовима. На неким нашим рекама је у августу 2003. године забележен

најмањи протицај задњих 100 година. На Дунаву, великој међународној реци, због ниског водостаја, заустављена је пловидба. Живи свет потока и река, природних и вештачких језера, био је угрожен. Топли дани, и ведре ноћи, учинили су своје. У води река и језера није било довољно кисеоника, а због немогућности разблаживања отпадних материја вода домаћинства, комуналних и индустријских објеката, погоршао се квалитет речне воде. Нека градска и сеоска насеља, као и туристички центри, данима су били без воде за домаће и комуналне потребе. Појава хидричних епидемија била је велика претња.

За разлику од тога, високи водостаји и катастрофалне поплаве толико су честа појава да им је потребно посветити посебну пажњу. Чини се, оно што је до сада планирано и уређено, није дало праве и трајне резултате. Тимок, Дрина, Јадар, Колубара, Тиса, Тамиш, Бегеј, Власина, Ресава, Црница, Ликодра, неки мали планински токови, као праве бујице, поплавама наносе велике штете. Повременим поплавама у Србији угрожено је готово 13 % њене територије. Најчешће су у пролеће, а најређе у јесен. На Тиси пролећне поплаве чине 90 %, Великој Морави 72 %, Тимоку и Млави по 70%, Сави и Дунаву по 68 % и Јужној Морави 50%. Искуства из прошлости морају се уважавати и водопривредна основа увек и свуда трајно унапређивати. На то нас опомињу поплаве Обреновца, Уба, Љига, Трговишта, Параћина, Зајечара, Свилајнца, Смедеревске Паланке, Деспотовца, Крупња, Бајине Баште, Текије, Брзе Паланке, Сјенице и Тутина (октобар 2016), као и висок степен загађености Борске реке, Топчидерске реке, Тимока, Колубаре, Тамнаве, Шашке реке, Пека, Лепенца, Деспотовице, Ћетиње, Тамиша, Бегеја, неких делова канала Дунав-Тиса-Дунав и др.

Др Стеван М. Станковић

ЕДУКАТИВНИ ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКИХ ЕКСКУРЗИЈА

Свакоме би требало одредити да путује, с времена на време. Чак и више: да никада не застане дуже него што је неопходно. Човек није дрво и везаност је његова несрећа, одузима му храброст, умањује сигурност. Везујући се за једно место, човек прихвата све услове, чак и неповољне и сам себе плаши неизвесношћу која га чека. Промена му личи на напуштање, на губитак уложеног, неко други ће запосети његов освојени простор и он ће почињати изнова. Укопавање је прави почетак старења, јер је човек млад све док се не боји да започиње. Остајући, човек трпи или напада. Одлазећи, чува слободу, спреман је да промени место и наметнуте услове.

М. Селимовић

Увод

Путовање чији је примарни циљ образовање, познато је још од античких времена. Већ тада су људи путовали да би учили. У Европи XVIII и XIX века, путовања чија је сврха била доминантно едукативна била су веома популарна и обавезан сегмент образовања виших слојева друштва. У Речнику српског језика Матице српске, екскурзија се у примарном значењу дефинише као *краће групно путовање, излет у забавне, културне, научне, спортске и друге сврхе; заједничка посета знаменитих места, споменика...* Уколико као основну карактеристику екскурзије одредимо групно путовање и образовање, приближавамо се значењу појма који се најчешће користи, а то су школске екскурзије.

Повратак природи

Одувек су постојала путовања која нису имала карактеристике савремене географске екскурзије, а која су била препуштена појединцу да сам изабере начин на који ће проводити време. Као на све области живота, тако и на путовања, научно-технолошка револуција је имала

утицај, од усавршавања превозних средстава па све до открића нових и непознатих дестинација. Потреба за путовањем присутна је код особа свих узраста, професија и образовног нивоа. Путовања пружају велики избор активности, било да је реч о путовању ради образовања, одмора, забаве, рекреације или здравствених разлога. Млади, пуни жеље за новим открићима, сазнањима и искуствима све масовније путују. На многим етапама развоја друштва било је појединаца и група, који су имали не само вишак слободног времена, већ и вишак слободних материјалних средстава која су трошили изван места сталног боравка у циљу одмора, разоноде, бањског и климатског лечења и учешћа у разним културним и спортским манифестацијама. Људи су готово одувек путовали, без обзира на стање саобраћајне инфраструктуре и удобност саобраћајних средстава. Током ренесансе и хуманизма истицао се активни одмор у којем би особе читале, училе и духовно се развијале.

Рођен поред Женеовског језера, Жан Жак Русо је развијао идеје о слободи. Истичући идеју „повратак природи“, он покреће многе виђене људе свога доба на путовања, откривајући им лепоту боравка у природи. Путовања у непознате крајеве почињу се третирати као елемент образовања, васпитања и престижа. Путовања све мање бивају привилегија богатих појединаца, посебно од појаве железнице, која је омогућила масован превоз путника до удаљених места. Из овог периода значајно је прво групо путовање које је организовао 1841. године Томас Кук, железницом између Лестера и Лафбора међусобно удаљених 35 km. Године 1854. Кук оснива туристичку агенцију „Кук и син“ и убрзо организује путовање из Лестера у Ливерпул и прво комбиновано путовање железницом и бродом из Енглеске у Ирску. Јављају се нови производи и нова занимања. Уз скраћивање радног времена, уводе се посебне повластице за породична и групна путовања и снижавају се цене услуга у вансезонским месецима. Све то мења велика светска економска криза и немири пред Други светски рат. Аутомобил и аутобус постају незаобилазна превозна средства за организацију туристичких путовања. Увођењем петодневне радне недеље, са 104 слободна дана у години и данима државних и верских празника, као и плаћеног годишњег одмора добија се 130 до 140 слободних дана у години који се могу користити за путовања.

Настава у школи у односу на наставу у природи

Постмодерно окружење у коме живимо ставља ученике пред бројне изазове. Ученици очекују од школе, наставника, породице, медија и других васпитних чинилаца подстицајне активности које ће да задовоље њихове потребе и интересовања. Образовно-васпитни задаци школе су многоструки и не огледају се само у томе да звоно између часова раздвоји различите садржаје наставних предмета. Креативност и стваралаштво у настави мора да подразумева правилно коришћење предвиђеног времена. Индивидуалне разлике ученика је немогуће обезбедити кроз наставне активности које су ограничене само распоредом часова. Ваннаставне и ваншколске активности у школама би требало да буду више заступљене како би наставници и ученици могли шире сагледати географске садржаје.

Један од основних задатака савремене школе је да омогући организовање географских екскурзија кроз ваннаставне и ваншколске активности које ће ученицима пружити неопходну игру, одмор и разоноду. Школа је и социјална заједница, место учења, али и сусрета ученика, уз уважавање свих њихових развојних карактеристика и потреба које се могу реализовати тек у комуникацији школе са локалном средином.

Појам географска екскурзија се различито дефинише и доживљава. Правилник о извођењу екскурзија у школама, дефинише школску екскурзију као *факултативну ваннаставну активност која се организује ван школе*. Из саме дефиниције појма евидентне су предности које школске екскурзије пружају у односу на наставу у учионици. Када се говори о географским екскурзијама важно је њихово организовање које укључује разноврсне активности које ће ученицима бити доступне како би свако задовољио своја интересовања и како би се допринело њиховом развоју. Ма како доживљавали географску екскурзију, важно је осмислити креативну, активну и структурирану улогу ученика.

Организација географске екскурзије

Поред утврђивања циља и дидактичких задатака, успех екскурзије зависи од добре организације. Код организовања географских екскурзија најважније је њихово позитивно усмерење, а оно се може постићи управо осмишљеним активностима које

друштвено и културно вредним садржајима осигуравају задовољавање индивидуалних потреба ученика. Предуслови за квалитетно извођење географских екскурзија су: подршка школске управе наставницима, самосталност наставника у избору програма, активности ученика и стручно усавршавање наставника за овај облик васпитно-образовне делатности.

Од наставника се очекује дефинисање задатака, циљева, метода, облика рада и вештина у избору средстава потребних за извођење одређеног програма географске екскурзије. Наставник је руководилац који саветује ученике у смислу њиховог самосталног истраживања, експериментисања, усвајања вештина и метода која доприносе унапређењу знања ученика. Географске екскурзије имају обележја интегралног дела ваннаставних активности; подразумевају одређене активности наставника и ученика; функционално су и сврсисходно организоване. Екскурзије имају мотивациони карактер које појединцу омогућавају развој социјалних и комуникацијских вештина. На географским екскурзијама се примењује и проверавају стечена теоретска знања у практичним ситуацијама.

Реализација географске екскурзије омогућава ученицима учење путем открића. Екскурзије су најбољи облик социјализације ученика, при чему се развија и високо вреднује тимски дух, етичност и моралност, толеранција, хуманост, пожртвованост. Сналажење у непознатим околностима и новим ситуацијама ученике подстиче на креативност. Креативност ученика је један од најважнијих задатака савремене школе која мора да се базира на потребама ученика, али истовремено и на потребама савременог друштва.

Улога наставника и ученика на географској екскурзији

Организација екскурзије, поред избора одговарајућих дестинација, подразумева и методичко припремање наставника и ученика. Ово упознавање је потребно да би се предвидело и на најбољи начин користило оно што ученици треба да виде, упознају и науче, а у сагласности са постављеним задацима. Након тога наставник саставља план екскурзије. Припреме обухватају и упознавање ученика са циљем, објектима посматрања, маршрутом и временом одржавања екскурзије. У току припреме организује се разговор са ученицима током којег се дају потребна упутства за испуњење наставних задатака. На тај начин ученици могу бити активни учесници како у припреми, тако и у

реализацији екскурзије. У зависности од сложености екскурзије, задаци могу бити распоређени на поједине групе ученика што ће допринети потпунијем упознавању појединих географских објеката, прикупљању одговарајућег материјала (узорака стена, примерака биљака, типова земљишта). Рад на терену је онај рад који у први план ставља ученика. Ученик је самосталан, подстиче се географско логичко мишљење, истраживање и закључивање. Наставник је на терену модератор; он помаже, храбри, усмерава, али не намеће решења. Наставник је путовођа ученицима који су од пасивних (или делимично активних) учесника у настави постали главни актери у процесу учења.

Студенти на географској екскурзији

Значај сваке географске екскурзије огледа се у писању семинарских радова након повратка са пута. Појединци и групе који су имали одређене задатке припремају кратке извештаје, усмене или писане који се излажу на часу и треба да послуже као основа за разматрање и повезивање свега онога што су ученици видели, сазнали и доживели, после чега се формулишу сажети закључци или направе резимеи у складу са постављеним задацима. Будући да екскурзије имају велики значај за шире и свеобухватније учење, наставници је унапред планирају што подразумева и дефинисање исхода екскурзије. На тај

начин одабран наставни садржај и постављени задаци одређују план и методе рада ученика и наставника на екскурзији.

Међутим, приступ организацији географске екскурзије није на оном нивоу на ком би требало да буде. Уколико желимо да добију значај какав заслужују, потребни су предани наставници који слободно могу да бирају маршруте екскурзија и заједно са ученицима стварају садржајну структуру појединих активности. Највећи недостатак савремене географске екскурзије је тај што ученици време на екскурзији углавном користе за одмор и разоноду, док је самостално стицање знања ученика стављено у други план.

Закључак

Имајући у виду значај географије као комплексне науке, на екскурзијама се Наставни планови и програми реализују повезивањем физичке и друштвене средине чиме се постиже свестрани развој личности ученика. На избор дестинације која ће се посетити, уз квалитетан смештај и безбедност путовања, велики утицај има разноврсност садржаја који омогућавају едукацију током екскурзије. Организоване активности на географским екскурзијама унапређују образовне, васпитне, креативне и спортске способности које код ученика развијају интересовања, откривају таленте, утичу на јачање самопоуздања, проширују видике, развијају социјализацију, пружају могућност дружења, толеранције и тимског рада. Дружење са вршњацима је важно, јер када се друже, младе особе вежбају комуникацијске вештине, формирају ставове и развијају сопствено мишљење.

**др Љиљана Живковић
Ивана Ђорђевић**

СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ ГРАДА КРУШЕВЦА

Крушевачка котлина је један од најзначајнијих и највећих географских делова композитне долине Западне Мораве. Она се простире између шумадијских крајева Левач и Темнић на северу, Жупе и Јастрепца на југу, Краљевачке котлине и Ибарске долине на западу. Град Крушевац захвата површину од 854 km², која обједињује 101 насеље са више од 127.000 становника. Према административној подели, Крушевац је средиште Расинског округа.

Као један од старијих и познатијих српских градова, али и престоница Србије из доба кнеза Лазара Хребљановића, Крушевац обилује знаменитостима од великог историјског и културног значаја, као и културним установама. Свака од ових знаменитости је вредна пажње јер у себи крије невероватне приче из бурне историје овог краја. У оквиру зоне градског насеља Крушевац налазе се: национално културно добро од изузетног значаја – црква Лазарица, национална културна добра од великог значаја – Зграда окружног начелства и Симића кућа, Меморијални комплекс Слободиште као знаменито место, културно-историјска целина Грчки шор и споменици културе – споменик Косовским јунацима и зграда уметничке галерије.

Оно по чему је Крушевац надалеко познат је археолошки локалитет Лазарев град. Град је подигао кнез Лазар као своју престоницу и војно утврђење. Данас се у оквиру археолошког локалитета, поред споменика кнезу Лазару, налазе остаци Донжон куле и Кнежевог двора, црква Лазарица, Нови црквени дом и Народни музеј.

Лазарица припада групи придворских, односно престоних цркава, подигнутих усред насеља. Црква је по Константину Филозофу, посвећена архиђакону Стефану, у вези са рођењем деспота Стефана. Њене фасаде су препуне композиција у плитком каменом рељефу, испреплетаних изнад прозора, врата, довратника. Са Лазарицом почиње деловање нове архитектонске школе средњовековних споменика, која је у науци позната под именом моравска школа. У цркви Лазарици се налази део моштију кнеза Лазара, ктитора цркве.

Црквени дом, који поред Лазарице, постоји скоро два века, више пута је дограђиван, прилагођавајући се променама на цркви. Главни хол

дома украшава фреска са ликовима кнеза Лазара, књегиње Милице и деспота Стефана у ктиторској пози са макетама цркава у рукама.

Народни музеј се налази у згради „Старе гимназије“ од 1969. године, где је пресељен из Куће Симића. По својој основној концепцији представља завичајну музејску установу комплексног карактера са примарном делатношћу заснованом на прикупљању, истраживању, заштити и презентацији покретних културних добара и територијалном надлежношћу за област Расинског округа. Музејски фондови садрже око 22 хиљаде уметничко-историјских дела, тродимензионалних предмета, фотографија и докумената. Експонати су разврстани у 7 збирки: археолошка, етнографска, нумизматичка, културно-историјска, природњачка, ликовне и примењене уметности. Пажњу посетилаца највише привлачи копија Лазареве хаљине, као и оригинална макета Мештровићевог Видовданског храма који је требало да буде подигнут на месту Косовске битке, али идеја није реализована.

Споменик оснивачу Крушевца, кнезу Лазару, чији је аутор Небојша Митрић, налази се у источном делу Лазаревог града. Фигура кнеза Лазара инспирисана је уобичајеним положајем српских средњевековних владара на њиховом новцу.

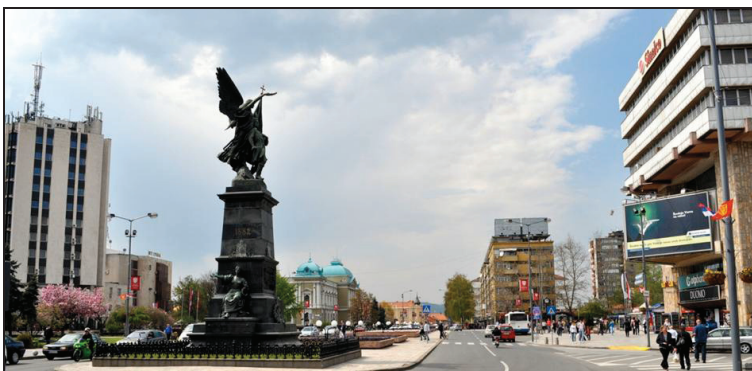
Највише очувани су остаци Донжон куле – главне куле у североисточном делу града. Објекат је био висок преко 20 m са четири спрата, подељена дрвеним подом на великим гредама. Из приземља на спрат водило је камено степениште, од чега су сачувана четири степеника. У кулу се улазило из Малог града. Донжон кула је имала одбрамбену улогу.

Приликом археолошких истраживања града, пронађени су темељи цивилне грађевине, за коју се претпоставља да је служила као двор кнезу Лазару. Према остацима темеља, уочавају се: улазни део, трем и неколико просторија са једном већом салом. По епиској песми, у Кнежевом двору је одржана позната Кнежева вечера, на којој је дошло до сукоба између Милоша Обилића и Вука Бранковића.

Легат од 120 слика из српске историје, од Немање до савременог доба, са акцентом на Косовски бој 1389. године и Крушевац средњег века, Милић Станковић, познатији као Милић од Мачве, поклатио је овом граду крајем 2000. године. За поставку легата, сликар Милић је захтевао да се налази у згради чији прозори гледају на цркву Лазарицу. Поред овог легата, Милић је Крушевцу даровао композицију „Обретење Лазарево“ и споменик „Мајка Србија и Мајка Грчка“. Споменик се налази на Тргу Костурница, а представљен је фигурама две мајке,

исклесаним у монолиту од белог венчачког мермера, које симболишу пријатељство два народа, у време када после албанске голготе Грчка помаже изнурену Србију и опоравља на Крфу њену војску.

Централно место у граду заузима пространи Трг косовских јунака. Главно обележје трга представља споменик Косовским јунацима, дело српског вајара Ђорђа Јовановића, који је награђен Златном медаљом првог реда на Светској изложби у Паризу 1900. Године за изложене фрагменте споменика. Пирамида споменика висока је шест метара. На врху споменика налази се композиција Бошка Југовића са вилом, док је на источној страни барелеф који показује епско причешћивање српске војске пред Косовску битку и грб кнеза Лазара. На северној страни је фигура слепог гуслара Филипа Вишњића, година Косовске битке, 1389. и грб Рашке државе. Бронзана фигура девојке са венцем победе на глави, која се налази на јужној страни споменика, симболизује Србију. Поред ове фигуре, на јужној страни се налазе још и година 1882. која обележава проглашење Србије за краљевину, као и грб Краљевине Србије од 1888. године. Западном страном споменика доминира рељеф са сценом у којој Милош Обилић убија турског цара Мурата. Година на тој страни, 1904., обележава време откривања споменика, док се изнад ње налази грб из времена цара Душана.

Трг косовских јунака

Зграда Дома синдиката подигнута је 1967. године на Тргу косовских јунака. Овде су на шест спратова смештене културне и друштвене организације, од којих су најважније Народна библиотека и

Радио-телевизија Крушевац (РТК). Уметнички прилог Дому је фреска „Обретење Лазарево“ чији основни мотив је представљен погибијом кнеза Лазара, на челу својих ратника, у одбрани земље, што изражава нужност жртвовања за слободу и онда када се та жртва чини узалудном, а у слободном простору је и композиција „Видовдан“ у дуборезу.

Зграда окружног начелства завршена је 1904. године, као једна од најлепших ове врсте у Србији. Архитектонски, Начелство припада неокласицистичком стилу, са строго симетричним пропорцијама. Унутрашњост је раскошно пројектована, особито холови у приземљу и на спрату. Са спратног хола се улази у Плаву салу, у којој се одржавају седнице Скупштине општине, симпозијуми, предавања, значајнији састанци разних карактера. Свечана сала Скупштине општине Крушевац украшена је мозаичким ансамблом Младена Србиновића. Мозаици су постављени у три фазе – 1971., 1986. и 1989. године. Сви носе заједнички назив „У славу Крушевца“.

Кућа Симића једна је од најстаријих сачуваних грађевина у Крушевцу и налази се на Тргу косовских јунака. Изузев архитектонских вредности, значајна је и за културну историју града. Сматра се да је најпре била власништво турских бегова, браће Франчевић, коју је откупио кнез Милош и поклонио своме куму Стојану Симићу и његовом брату Алекси. У овој кући је 1835. године договорена Кнез Милетина буна, којом је ограничена власт кнеза Милоша. Године 1951., је прилагођена за потребе новооснованог музеја. Санацијом куће 2007/2008. године, Народни музеј је добио простор за реализацију поставке која има за циљ да кроз изложен намештај и покућство, прикаже породични живот у крушевачкој вароши у првим деценијама 19. века.

У породичној кући Љотића, саграђеној двадесетих година 19. века, која је, изузев аутентичне декорације фасаде, пример јединствено сачуваног сецесијског украса у ентеријеру, данас се налази Уметничка галерија, основана 1961. године у оквиру Музеја у чијем саставу се и данас налази. Прилагођена потребама галеријског излагања, концепцијски је усмерена ка праћењу токова савремене ликовне уметности, са акцентом на стваралаштву завичајних уметника и употпуњавању фонда који у овом тренутку има око 550 ликовних дела.

Простор данашњег Трга октобарске револуције, познатијег као „Трг Фонтана“, некада је носио назив Горња вага. То је био пијачни простор са великом вагом и бунаром. Ову функцију простор је имао до реконструкције, када је укинута пијаца, а простор претворен у зелену

површину са малом фонтаном. На тргу се, поред фонтане, налазе Споменик ратницима и жртвама ратова 1912–1918, биста народног хероја НОБ-а Мирка Томића и црква Светог Ђорђа. Аутор Споменика ратницима и жртвама ратова 1912–1918, Драган Димитријевић, је идеју о палим ратницима и страдању становништва овога краја реализовао класичним рељефним ликовима на масивној бронзаној плочи. У Крушевцу је у XVIII веку постојала мала црква о којој нема података када је подигнута. Она је највероватније била срушена 1838. године, када је на њеном месту подигнута друга црква, која је срушена приликом зидања данашње цркве Светог Ђорђа 1904. године. У овој цркви се налазе плоче са именима палих ратника Крушевљана у балканским и Првом светском рату.

На брду Багдала, поред Крушевца, за време фашистичке окупације, од 1941. до 1944. године, налазили су се логор и стратиште. На месту некадашњег стрелишта је пре почетка II светског рата почела градња Казненог завода. Ту незавршену зграду Немци су искористили и претворили у логор за политичке затворенике из крушевачког краја. Иза зграде логора, на падини багдалске косе, Немци су стрељали партизане и цивилно становништво. Највеће стрељање се десило 29. јуна 1943. године, када су фашисти стрељали 324 особе. Зграда логора је срушена 1949. године. На том простору од 10 ha, данас је спомен-парк Слободиште. Објекат сачињавају: Предворје са хумкама, Долина живих и Долина поште. Ту су и једноставни скулпторски елементи од камена и метала: Капија сунца, пламеници на хумкама и Пламеник живих, Камене птице, Плоча у долини поште, Воденички камен и Позорница у Долини живих, као и плоче са натписима испред хумки и Стратишта, јужно од споменика.

Просторна културно-историјска целина, Грчки шор, представља групу објеката – стамбених породичних кућа, која је 1983. године уписана у централни регистар Србије као непокретно културно добро од великог значаја. Грчки шор је добио назив по људима који су га основали, односно добио је назив по Цинцарима из северних делова Грчке. Сматра се да су Цинцари, из поменутих крајева, били власници и градитељи најстаријих културолошких и архитектонски највреднијих кућа варошког типа које су целини дале ову врсту препознатљивости. Куће су грађене у виду приземних објеката са тремом и доксом, при чему је већина имала и подрум чији се улаз налазио испод докса. Лепота ових објеката се огледала у дрвеним елементима и специфичном начину градње. Ова културно-историјска целина је изгубила на својој

изворној вредности, јер конзерваторски радови нису извођени, осим за одређени број издвојених објеката који су прилагођавани захтевима модерног живота.

Споменик мира, представљен у виду две руке које држе планету Земљу, постављен је на Газиместанском тргу 1997. године. Символизује круну миротворачких акција које у Крушевцу спроводе клубови мира, поникли на иницијативу професора Павла Бубање. Захваљујући активностима поменутих клубова, овај град је прихваћен као члан групе од преко 80 светских градова „Весника мира“. Као признање за резултате на овом пољу, Крушевац је добио Медаљу мира 1986. и Медаљу весника мира 1990. године.

Споменик мира

Источно од средишта села Наупаре налази се истоимени манастир из 1382. године посвећен Светој Богородици, задужбина деспота Стефана Лазаревића. Поред цркве Лазарице, манастир Наупара је највреднији споменик сакралне архитектуре на територији општине Крушевац. Највећа уметничка вредност манастирске цркве су две розете које спадају међу најлепше творевине моравске школе. Наупара је женски манастир под заштитом Републике Србије, као споменик културе од великог.

Манастир Покрова Пресвете Богородице се налази у Ћунису, 18 km источно од Крушевца. Црква је саграђена крајем XIX века. Богато је

живописана, са срећеним извором и портом. По легенди ово Свето место откривено је 24. јула 1898. године. Тог дана је девојчица Милојка Јоцић из Ђуниса, пошавши да на овде постојећем извору захвати воду, срела Богородицу. Она јој наложи да на том месту треба подићи цркву. Мештани су озбиљно схватили поруку ове девојчице и исте године саградили малу капелу од дасака. Манастир у Ђунису је постао једно од највећих светилишта у Србији. Ту се сваког октобра, о дану Покрова Пресвете Богородице, окупља по неколико хиљада верника како би присуствовали целоноћном бдењу и јутарњој литургији.

На северној падини Великог Јастребца, налази се етно село Срндаље, названо по срнама ловљеним још у време кнеза Лазара. Ово насеље представља најзначајнији ресурс за развој сеоског туризма у општини Крушевац. У оквиру сеоских домаћинстава, налазе се три рибака за узгој пастрмке који се снабдевају водом из Срндаљске реке. Сва три рибака се налазе у приватном власништву. На територији села је лоцирана ергела са шест коња, два понија и једним магарцем. Можда и основни потенцијал овог села, као и већине осталих сеоских насеља у Србији, представља специфична гастрономска понуда.

У крушевачком селу Бела Вода, познато по беловодском пешчару који се експлоатише већ шест векова, а и по извориштима минералних вода, налази се тзв. Парк скулптура. Изграђен је 1987. године по пројекту архитекте Предрага Вертовшека из Крушевца. Парк је уобличен вајарским детаљима 2001. године током вајарске колоније „Беловодски пешчар“. Позната културно-уметничка манифестација „Беловодска розета“ се одржава сваке године средином јула у овом парку. Овом приликом се у знак признања за уметнички, културни и научни допринос заслужним појединцима додељује камена розета.

Јована Стевановић

МАНИФЕСТАЦИОНЕ ВРЕДНОСТИ СЕЛА ГОЛУБИНЦИ

Село у срцу Срема, Голубинци, представља право етно-еко село, које с правом називају сремачким бисером. Први пут се спомињу као „Село које је сво под земљом, једино су му димњаци ван земље“. Име је добило, како каже народно предање, по дивљим голубовима, који су слетали баш ту где је била брестова шума.

Голубинци су сеоско насеље у општини Стара Пазова, у Сремском округу, који припада Војводини. Са преко пет хиљада становника спадају у једно од већих села у Срему. Леже на лесној тераси, 8 km западно од Старе Пазове. Територија општине покрива површину од 351 km², по чему спада међу општине средње величине у Војводини. Подручје општине се на југоистоку граничи са градом Београдом и општином Земун, на југозападу са општином Пећинци, са њене западне стране се налази општина Рума, док је на северу општина Инђија. Са источне стране вијуга Дунав који представља природну границу са Банатом. Општина заузима простор плодне сремске равнице, надморске висине од 70 до 120 метара, под источним падинама Фрушке горе. Седиште општине је у Старој Пазови. Општина обухвата 9 насељених места од којих су три урбаног типа – Стара Пазова, Нова Пазова и Нови Бановци, а преосталих шест су руралног карактера – Голубинци, Војка, Стари Бановци, Белегиш, Сурдук и Крњешевци.

Према последњем попису становништва, одржаном у априлу 2011. године, број становника општине Стара Пазова износи 65.508, од којих њих 5.129 живи у Голубинцима. Налазе се 40 km северозападно од Београда, наомак аутопута Београд - Нови Сад. Од Новог Сада село је удаљено 45 km. Добро је повезано и са околним већим насељима: Инђијом, Румом и Сремском Митровицом.

Голубинце одликује типична архитектура војвођанских места, где у центру поред старог парка постоји и више очуваних старих грађевина: дворaц „Шлос“, православна црква с краја XVIII века, римокатоличка црква из XIX века, школа... Село има и модерно развијену инфраструктуру, што га чини пријатним за живот, а у етничком саставу

становништва доминирају Срби и Хрвати, а има и доста Рома. Главна привредна грана је пољопривреда. Голубинци су посебно скренули пажњу на себе пројектом „Голубинци еко-етно музеј“, а због дворца „Шлос“ и амбара и котобања, који су пример сеоске архитектуре с краја XIX и почетка XX века, требало би да добију први еко-етно музеј у Србији. Голубинчани негују своју плодну земљу, обичаје, традицију, језик, уметност и народно градитељство из своје древне прошлости.

Дворац Шлос

Дворац „Шлос“ је саграђен према пројекту архитекте Флоријана Мадоцснуйа 1777. године за потребе официрских породица војне границе, као „Управна зграда у Голубинцима“, како пише у пројекту зграде. Налази се у центру места Голубинци окружен парком. Зграда је више пута адаптирана, али није нарушена њена основна концепција. Последња обнова започета је 2007. године. Дворац је сврстан међу споменике културе од великог значаја.

Поред архитектонске, дворац има и вишеструку историјску вредност. У њему је током 1813. године боравио **вожд Карађорђе Петровић**. Карађорђе је у голубиначки Шлос стигао из манастира Фенек, али не добровољно – Аустрија га је ту држала под контролом.

Некада давно, боравивши у Голубинцима, један путописац је написао: „Има једно прелепо село у Срему, вредни и марљиви људи живе у њему, али имају три дана у години кад цело село полуди“. Тако је и данас. Покладни дани уочи ускршњег поста. **Голубиначке мачкаре**, већ двеста година стар обичај да се сељани премундирају да уплаше и отерају зиму и дочекају плодно пролеће. Цело село бави се очувањем те традиције.

Мачкаре су преко двеста година стар обичај који се поштује у Голубинцима. Вероватно је преузет из далматинских Машкара и представља магијско-ритуалне игре из предхришћанског периода. Мачкаре падају у време почетка великог Ускршњег поста, те се њима симболизује плодност, нови вегетативни циклус и почетак рађања, али најважнија улога је да се људи забаве. Ова јединствена манифестација доприноси да се Голубинцима врати стари сјај, те да тих дана буду посебни, као што су увек били. Најинтересантније код мачкара је, према голубиначком обичају, да се израда маски чува у најстрожој тајности и да оне настају као креација једне групе људи. Постоје ружне и лепе маске. Ружне су оне којима се мачкаре нагрђују. Најчешће се карикирају млада и младожења, али у изокренутим улогама, и тако иду у поворкама улицама села, улазе у куће домаћина који их чaste вином, куленом, кобасицама, крофнама и пихтијама. Лепе мачкаре су настале по угледу на маске познатих светских карневала. Ове године је после дуго времена била велика мачкарада, са преко 500 маски, и било је укључено цело село. Мештани су одлучни у томе да до краја обнове овај обичај, који је и до сада био јединствена манифестација овакве врсте у Војводини. Пружа допринос акцији Голубинци еко - етно село, како би и овом приликом брендирали традиционалне обичаје и јела, као што су: пихтије, крофне, кифлице, колаче на курзовини, бундевару, кобасице, кулен, кувано вино, ракију, са жељом да у будућности постане туристичка атракција. Манифестација траје три дана. Првог дана одржава се „Бал под маскама”, другог дана је „маскенбал“, а последњег дана је Дефиле или карневал, када маске пролазе централним улицама Голубинаца.

Сваке године, крајем јула и почетком августа, одржава се **Ликовна колонија „Водица“**, која има међународни карактер. Име је добила по црквици - Водици. Када је 1999. године црквица обновљена и када ју је Сремски владика Василије освештао, благосиљао је Голубинчане да се на том месту окупљају и предложио начин како то да ураде. Православни свештеник Данило Стегњајић, уз помоћ наставника ликовног васпитања реализовао је идеју о оснивању ликовне колоније, која се од тада, дванаест година за редом одржава у Голубинцима. Голубиначка ликовна колонија стално расте, сваке године на њу долази све више уметника, ствараоца, јер је инспирације у овом месту на претек, а иницијација и име даје јој посебну тежину и значај.

Тамбураши из Голубинаца чувају репертоар старе заборављене песме свог поднебља које сакупља равнатељ оркестра Илија Жарковић

Жабар по целом Срему. То су песме које се већ дуго не певају и рачуна се да нису ни записане, а још их памте старији житељи Голубинаца и шире. Треба поменути неке наслове: „Ветар пири, а зима се шири“, „На крај шора три јавора“, „Перем руке у белом лавору“, „Мајка Мари косе плела“, „Дунавом плови јелен с рогови“, „Паде листак на ливаду“, „Звона Старог Сланкамена“ и још неке.

Голубинци – стара разгледница

Илија Жарковић Жабар био је рокер, песник, скупљач старих песама, старих израза, речи, писац две збирке песама, и једне збирке анегдота, две књиге о учењу свирања тамбуре и аутор „Речника рузмаринског Срема“. Преминуо је после Петровдана, прославе на којој је први пут дириговао „Опроштајну песму“. У знак сећања и захвалности на његов лик и дело, овом свестраном уметнику и човеку, Голубинчани су уприличили **„Вечери и ноћи Илије Жарковића Жабара“**, које се одржавају почетком септембра.

Програм „Дани европске баштине“ настао је на идеји да је културна разноликост европских народа највеће богатство Европе. Савет Европе - најстарија међудржавна организација на нашем континенту започела је програм европске културне сарадње под називом „Дани европске баштине“. Овај програм има за циљ, пре свега, да зближавањем европских народа и држава и подстицањем њихове културне сарадње, допринесе обезбеђењу мира, толеранције, демократије и друштвеног напретка на континенту. Европљани говоре мноштвом језика, разликују се по верској припадности, разликују се по својим обичајима и утицајима, али и по природном окружењу у коме

живе. Иако мањи од свих других, европски континент обилује културном и природном разноврсношћу. У прошлости, ово се често користило да се продубе политичке поделе које су доводиле до најкрвавијих сукоба у историји наше цивилизације. Поделе, самоизолација - затварање у сопствене уске, најчешће националне културне оквири, подстицале су ратове и прекидале напредак свих заједница на целом континенту. Поништавале су све оно што се постизало у тренуцима мира. Отуда је од краја другог светског рата па све до данас, најважнији циљ заједничке европске политике - одржавање мира.

Програм „Дани европске баштине“ настао на темељу такве политике, поникао је и на важном ставу Европске културне конвенције - споразума европских држава о потреби заједничке културне сарадње која ће доприносити миру, квалитету живота појединаца и заједница, као и заједничком развоју. У овом споразуму, насталом пре тачно педесет година, истакнуто је да је културно наслеђе европских народа заједничко и да је обавеза свих држава да о својој баштини брину као о заједничкој. Неговање сопствених обичаја, традиције, језика, уметности, али и народног градитељства и остатака своје древне прошлости, уз неговање природе и својих предела, морална је и друштвена обавеза сваке заједнице, уједно и дар заједничком европском наслеђу.

Зато се сваког септембра у целој Европи, на стотинама места - прослављају Дани европске баштине. Тада се публици и гостима отварају храмови, дворци, ризнице, музеји и библиотеке, али и грађевине традиционалне народне архитектуре. Приказује се другима своје, али одлази и код других у госте, да би се људи што боље упознали, како би се и више поштовали. Нигде код нас ова тема није дубље везана за тло, традицију и начин живота, него што је у Војводини. Дани европске баштине одржани су 29. августа 2005. године у Голубинцима.

У Голубинцима управо због тога што је то типично сремско село, које се на први поглед не разликује од суседних села. У градитељском смислу, у селу постоји само једна посебна зграда која привлачи пажњу. То је „Шлос“, велико и складно здање из времена када су Голубинци било административно седиште аустријске граничарске управе. Наравно, у селу странцу привлаче пажњу две лепе и богате цркве, православна и католичка, оронула, али још увек моћна школска зграда из XVIII века, као и низ домаћинстава, стамбених и економских објеката, који јасно говоре о богатству, укусу, али и везаности старих

Голубинчана за пољопривреду и земљу, од које се одувек тешко, али и добро живело. И најзад, свако ко дође, може приметити, да је то старо село одувек настојало да живи у складу са природом. Међутим, као и сваком селу, оно што смо својевремено звали напредак у време индустријализације наметнуо је високу цену. Најпре, то су често празна дворишта и оронуте старе куће које не скривају своју лепоту, али и недостатак бриге за њих, затим, то је и необрађена земља, па понека гомила отпада на прилазима селу и можда најболније - то што нема много младих житеља у селу у којем би се могло добро живети. И такви Голубинци закупили су последњих година пажњу како Војводине, тако и Србије. Постали су једно од ретких села које је своју прошлост препознало као ресурс будућег развоја и по томе се битно разликују од својих суседа.

Дани европске баштине, одржане у Голубинцима

Голубинци су село које сматра да сељани могу боље живети, ако се врате својој традицији и богатој прошлости и почну да је користе за остварење лепше будућности. Србији се у тешком времену економске и друштвене транзиције, препоручује окретање културном и сеоском туризму. А како ћемо развијати туризам без неговања своје баштине и традиције, и свега што нас чини посебним, другачијим и занимљивим за туристу - дођоша?!

Голубинци су препознали своју прилику и развили снажан покрет својих житеља који је кренуо у смислену и пажљиву обнову своје културне баштине и традиције. У том смислу, овај покрет је на најбољи начин уписуо ово село у културну мапу Европе, и то баш данас, када се у Европи говори о друштвеној вредности културне баштине за развој, исто као што се говори о извору енергије или рудном богатству. Отуда су Голубинци препознати као село на најбољем путу на којем сигурно

треба да буде подржано од стране, како локалних, тако и покрајинских и републичких власти у своме будућем путу развоја. Због тога се Голубинци налазе на Листи приоритета Републике Србије у великом програму Савета Европе и Европске уније за обнову баштине југоисточне Европе. Због тога им је и са задовољством поверено организовање Дана европске баштине.

Ана Јажих

ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЉИ ТУРИЗМА У НОВОМ ПАЗАРУ

Смештајни капацитети представљају основ који омогућава само одвијање туризма, а такође у многоструки доприноси повећању или смањењу туристичког промета. Следећи капацитети представљају основ материјалне базе Новог Пазара.

Хотел „Кан“ (**) – изграђен 1995. године, смештен у центру града. То је објекат оријенталне источњачке архитектуре. Располаже са 13 соба у једнокреветним и трокреветним собама. У склопу хотела налази се сала за конференцију са капацитетом од 40 места. Капацитет ресторана је 114 места.

Хотел „Атлас“ (***) – заузима водеће место у области туризма овог града. Његова предност је добар положај, смештен у центру града. Отворен је 2005. године. Располаже са 36 соба од чега су 10 трокреветних, 14 двокреветних, 8 једнокреветних и 4 апартмана.

Хотел „Денис“ (**) – Хотел располаже са 17 лежајева (3 једнокреветне, 1 двокреветна, 4 трокреветне) и две конференцијске сале са 400 и 40 места.

Хотел „Сопотани“ (**) – Лоциран је на извору реке Рашке. Располаже са 2 апартмана, 11 трокреветних, 3 двокреветне и 8 једнокреветних соба.

Хотел „Тац“ (***) – Налази се у центру града. Поседује 48 лежајева (10 једнокреветних, 10 двокреветних, 2 апартмана).

Хотел „Врбак“ (***) – Располаже са 30 модерно опремљених соба и апартмана. Укупно 80 лежајева.

Хотел „Окса“ (***) – поседује 36 соба од чега су 5 апартмани, 4 једнокреветне, 22 двокреветне и 5 четворокреветних соба.

Хотел „Рај“ (**) – Лоциран је у Рајчиновића бањи. Поседује 28 соба (70 лежајева), wellness центар и балнеотерапеутски део. Располаже са 4 једнокреветне, 13 двокреветних, 8 трокреветних и 3 четворокреветне собе.

Мотел „Термал“ – поседује 7 соба (20 лежајева), налази се на путу Рашка – Нови Пазар. У близини је центар за рехабилитацију Новопазарска Бања.

Викендица – Налази се у Одвраћеници, Голија. Поседује три двокреветне собе.

Хотел „Врбак“

У општини Нови Пазар постоји 10 туристичко - угоститељских објеката са укупно 446 лежајева. Највише има хотела са 3 звездице, и у њима је и највећи број соба и лежајева. Најмање је хостела, мотела и викендица што је веома неповољно, знајући да су ови типови смештаја углавном најјефтинији, у којима обично одседају млађи туристи. Постоји само једна викендица, што је такође веома лоше, посебно са аспекта сеоског и планинског туризма.

Табела 1: Број и тип смештајних капацитета у Новом Пазару

Тип смештаја	Број објеката	Број соба	Број лежајева
Хостел	1	13	20
Мотел	1	7	20
Викендица	1	3	6
Хотел (**)	3	60	129
Хотел (***)	4	124	271
УКУПНО	10	207	446

Нови Пазар има одређене капацитете који пружају квалитетне услуге. Међутим, да би ова понуда била комплетна потребно је да

капацитети буду разноврснији, у погледу врсте објеката, услуга, цена а самим тим и прилагођени различитим типовима корисника.

Промет туриста

Најочигледнији показатељ развијености туризма у некој регији је свакако промет турста, који укључује број туриста како домаћих тако и страних, који су посетили одређено место или дестинацију, а такође и број ноћења који су они остварили. На основу просечног броја ноћења туриста, можемо закључити да ли је у посматраном месту заступљен транзитни или стационарни облик туризма. Овај показатељ је директно повезан са мотивом посете туриста и представља битан основ из кога се закључује на које проблеме би требало обратити пажњу приликом планирања и развоја туризма који ће бележити дуже задржавање туриста а самим тим и допринети остварењу већих економских ефеката.

Табела 2: Број туриста и ноћења за 2013. годину по различитим просторним целинама

	Туристи			Ноћења		
	свега	домаћи	страни	свега	домаћи	страни
Република Србија	2 192 435	1 270 667	921 768	6 567 460	4 570 067	1 988 393
Рашки округ	2 816 603	2 411 195	40 408	1 165 926	1 038 477	127 449
Нови Пазар	14 657	11 120	3 537	74 620	69 232	5 388
Рашка	82 409	72 354	10 055	360 422	312 865	47 557

Број домаћих туриста који су посетили Нови Пазар многоструко већи од броја страних туриста, а број ноћења страних туриста доста низак, драстично нижи од броја ноћења домаћих туриста. У односу на веће просторне целине запажа се доста дужи боравак домаћих туриста, у просеку 6,2 ноћења али и доста краће задржавање страних туриста - 1,5 ноћи. Најбитнији разлог оваквог стања је неадекватни смештајни капацитети за страну клијентелу, која жели разноврснију понуду смештаја и услуга. За други разлог се издваја чињеница да ова регија има наглашену транзитну функцију, која подразумева кратко задржавање.

Број домаћих туриста је знатно већи од броја страних туриста, а ова разлика је још већа када су у питању њихова ноћења. Позитивна ситуација у овом дванаестогодишњем прегледу промета је то да од 2007. године долази до сталног повећања страних туриста и њихових ноћења. Код домаћих туриста се такође запажа повећање туриста али уз колебања из године у годину. Оно што је негативно је да 2013. година бележи незнатан пораст туриста али са смањењем просечног броја ноћења и домаћих и страних туриста.

Табела 3: Туристи и ноћења у Новом Пазару

Година	Туристи			Ноћења		
	свега	домаћи	страни	свега	домаћи	страни
2002.	11 422	9 423	1 999	70 133	66 161	3 972
2003.	10 407	8 760	1 647	68 047	65 226	2 821
2004.	11 208	9 642	1 566	57 573	55 008	2 565
2005.	10 272	8 950	1 322	52 775	50 690	2 085
2006.	10 407	8 760	1 647	68 047	65 226	2 821
2007.	12 925	10 240	2 685	60 549	55 965	4 584
2008.	13 099	10 509	2 590	62 894	57 833	5 061
2009.	11 860	9 147	2 713	66 282	61 651	4 631
2010.	14 371	11 225	3 146	77 826	72 514	5 312
2011.	13 771	9 630	4 141	76 424	69 338	7 086
2012.	13 026	9 444	3 582	75 586	69 801	5 785
2013.	14 657	11 120	3 537	74 620	69 232	5 388

Претходна табела нам омогућава прегледну слику о броју туриста и њихових ноћења у Новом Пазару. Запажа се период стагнације од 2002. до 2006. године, када је у питању укупни број туриста. Овом периоду следи благо повећање туриста, које би требало задржати и у будућем периоду и радити на његовом повећању. 2005. година се може

окарактерисати као кључна година од када тренд опадања туристичких ноћења полази узлазном путањом. Разлог тога јесте што 2005. године почиње интензивнији развој туризма на нивоу целе државе али и повећаног интересовања туриста за нове, необичне дестинације, тј. дестинације које се тек појављују на туристичком тржишту.

Како бисмо упоредили стање развијености туризма општина које су најприближније у Рашком округу, приказани су подаци о укупном броју туриста и остварени број ноћења у Рашкој и Новом Пазару. Следећи графикон нам сликовито показује колики је распон између развијености туризма узимеђу поменутих општина. Разлика је очигледна како код броја туриста тако још више код броја њихових ноћења. Ове разлике су заступљене јер је Копаоник једна од наших најпосећенијих планина која бележи знатан број туриста у укупном броју туриста читаве земље.

Закључујемо да је разлика велика, али мислим да не би била толика када би се постојећи атрактивни природни и антропогени мотиви изузетних вредности који се налазе у Новом Пазару адаптирали на адекватан начин за посету туриста и представили ширем сегменту туриста кроз различите маркетиншке кампање.

Марија Ацовић

СПОМЕНИЦИ ЛЕСКОВЦА

Лесковац је град на југу Србије. Једна је од највећих локалних самоуправа на територији Републике Србије. Представља значајан транзитни центар, јер се налази на Коридору X, што му омогућава одличну повезаност са многим градовима не само Србије, већ и Европе.

Лесковац је статус града добио 2007. године. Имао је динамичан развој, од турске касабе до модерног града, од кривудавих улица до широких булевара, од сиротињских четврти до модерних стамбених блокова, од дрвених до бетонских мостова, од првих основних школа до факултета. Снажан му је био привредни, просветни, културни и урбанистички развој, нарочито у послератном периоду. Спој старог и новог у Лесковцу присутан је на сваком кораку и представља интересантну контраст и специфичан лесковачки колорит.

Судећи по ономе што се данас зна, околина Лесковца је богата историјским наслеђем и споменицима културе из далеке и ближе прошлости. О формирању првих људских насеља сведоче бројни предмети. Зуб времена учинио је своје, али бројно богатство сведочи о постојању живота из најстаријих дана људске историје.

Археолошки локалитет Хисар налази се на крају издужене косе, на развођу долина Јабланице и Ветернице, на надморској висини од 310 m. Захваљујући повољном стратегијском положају и благим падинама усред плодне Лесковачке котлине, насељаван је од праисторије до данас. Откривен је велики број архитектонских и других објеката, мноштво керамичког материјала, новца и велики број предмета од метала, стакла, кости и камена који документују живот дуг седам миленијума на Хисару. Остаци најстаријих насеља потичу из средњег и млађег неолита. Хисар је насељаван током свих периода металног доба: бакарног, бронзаног и гвозденог доба. Откривани су остаци утврђења из касноантичког и рановизантијског доба, као и српског средњег века и турског периода. Етнограф Народног музеја у Лесковцу, Слађана Рајковић, наводи да је у плану изградња етно парка на Хисару, како би се реконструисали први облици живота на овом брду. Циљ је да се етно парком формира простор који ће примамити

посетиоце, заинтересоване да се сусретну са првим формама живота на Хисару. Очекује се реализација пројекта.

Локалитет Градац налази се близу села Злокућана, крај Лесковца, изнад ушћа Јашуњске реке у Јужну Мораву. Својим природним положајем брежуљак је послужио као база за подизање насеља на најширем заравњеном платоу. Материјал нађен овде припада винчанско-плочничкој фази са обиљем елемената раног бронзаног доба југа Србије.

На пола пута од Лесковца према Грделици, у селу **Мала Копашница**, откривена је римска некропола са гробовима спаљених покојника. Некропола је припадала насељу из II и III века нове ере. Луксузни гробни налази говоре о великом богатству насеља. У гробовима су пронађени бронзани новчићи, керамичко посуђе, накит од злата, оружје, алат итд. Накит указује на развијену занатску радиност овога краја у време Римског царства. Претпоставља се да је ово насеље опустошено у VI веку нове ере.

Скобаљић град је утврђење које је изградио Ђурађ Бранковић и било је веома важно у одбрани од Турака. Локалитет се налази на врху стеновитог гребена планине Кукавице, са леве стране клисуре Вучјанке. За културно добро проглашен је 1986. године. Град се састоји од Горњег, Доњег града и подграђа које се простире на источној страни. Ово утврђење због стратешки важног положаја и положаја погодног за одбрану коришћено је и током више фаза бронзаног доба. Најстарије камено утврђење потиче из предримског доба, а тврђава је коришћена у римском, а касније и у периоду од X до XIII века. Најмлађе утврђење потиче из XV века. Никола Скобаљић био је српски војвода из Дубочице и последњи владар тог краја пред коначни пад под турску власт. Био је учесник у две битке које је водио против Турака 1454. године. У првој је поразио турску војску, а у другој, у којој је Турке предводио султан Мехмед II, Никола Скобаљић је страдао.

Црква Оцаклија посвећена је Рођењу Пресвете Богородице. Подигнута је 1803. године у центру Лесковца, на темељима ранијег храма. Црква се изгледом разликује од осталих цркава, широка је, ниска и споља више личи на кућу, него на цркву, што је и била намера старих неимара. У првим годинама XIX века, Лесковчани су успели да добију од султана одобрење (ферман) да у граду саграде цркву. Како локалне турске власти на градњу православних храмова нису гледали добронамерно, досетљиви Лесковчани рекли су Турцима да не граде цркву, већ кућу за свештеника. Због тога су на објекту сазидали

огњиште и димњак (оџак), по чему је црква добила назив Оџаклија. Оџак је постојао до 1963. године, када се урушио, док је у цркви остало само огњиште. Црква је под заштитом државе и има статус споменика културе.

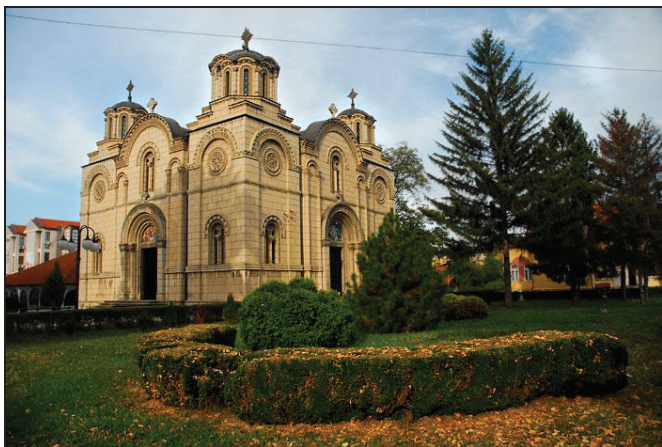
Црква Оџаклија у Лесковцу

Саборна црква Свете Тројице налази се у центру Лесковца, поред цркве Оџаклије. Године 1920., грађани су одлучили да почну са припремама изградње нове цркве, која неће бити само богомоља, већ и украс Лесковцу. Покренута је акција за прикупљање добровољних прилога и формиран је Управни одбор. Темељи Саборне цркве постављени су 1922. године. Зидање је почело 1927. године, поводом педесетогодишњице ослобођења од Турака. Црква је довршена 1929. године. Подигнута је у стилу Грачанице и представља њену копију. Живопис цркве израдио је Андреј Биценко. Иконостас у рељефу од мермера израдио је Антон Франк у Далмацији. Освећење цркве извршено је 1931. године.

Светоилијска црква подигнута је на изванредно лепом положају, на јужној коси брда Хисара, 60-их година XIX века, на месту где је пронађено старо црквиште са гомилом обрађеног камења. Стручњаци су извели закључак да је ту била црква византијског стила, вероватно у VI или VII веку. Нешто обрађеног камена, ове цркве, налази се у археолошкој збирци Лесковачког Народног музеја.

Одлуку о грађењу цркве посвећене Светом пророку Илији, Лесковчани су саопштили ондашњем нишком владики Нестору, који је

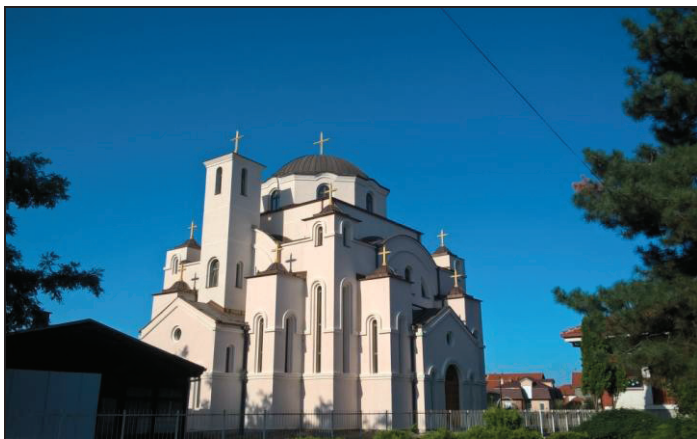
дошао на лице места и крстом обележио место где ће бити олтар нове цркве. Када је краљ Милан Обреновић дао прилог од 200 дуката, послови на изградњи цркве су увелико започети. Црква је завршена и освећена од стране епископа нишког Димитрија, 1889. године. Живописана је 1936. године. Део фресака је прекривен чађу и наносима шалитре, па је због тога идентификација неких светаца и сигнатура доста отежана.

Црква Свете Тројице у Лесковцу

У насељу Дубочица, подигнут је **храм посвећен Преподобном Симеону Мироточивом**. Иако изградња траје две деценије, још увек није у потпуности завршен. Предстоји унутрашње малтерисање, уградња подова, припрема за живопис, али грађевина својом монументалношћу привлачи пажњу. Заслуга великог жупана за Лесковац јесте то што је ондашњу област Глубочица (Дубочица), у којој се налазило и насеље Лесковац, која је била у саставу Византије, припојио српској држави. Лесковачко Поморавље се налазило у рукама Византије, до снажења Рашке у XII веку. Ратујући против Византије, Стефан Немања је поред осталих делова византијске територије око Јужне Мораве припојио Србији и жупу Дубочица. Након сусрета са немачким царем Фридрихом Барбаросом у Нишу 1189. године, Стефан Немања је успешно наставио освајања све до Призрена и Скопља. Услед пораза у бици код Мораве 1190. године, био је принуђен да врати Византији неке области које је последње освојио, али Дубочица није

била међу њима. На тај начин Византија је признала Немањина освајања, међу којима се налазила и Дубочица.

Храм Светог Симеона Мироточивог у Лесковцу

Јашуњски манастири налазе се на обронцима планине Бабичка гора, 18 km од Лесковца. Састоје се из две целине, мушког и женског манастира, који су удаљени један од другог око 1,5 km. Имају статус културног добра од великог значаја. Манастири су подигнути у најтамнијем добу српске средњовековне историје, у периоду када је Деспотовина пала под турску власт и када су Срби цркве и манастире могли да подижу само на темељима старијих храмова, склоњених из градова и са главних путева.

Цркву посвећену Светом Јовану Крститељу мушког манастира, подигао је 1517. године Андроник Кантакузен са браћом. Црква је једнобродна грађевина скромних димензија. Грађена је у поствизантијском добу, када се градитељство базирало на моравском стилу. Има добрих композиција црквених празника и детаља из Христовог живота. Лепа је и сцена Страшног суда, која је обновљена 1902. године.

Црква Ваведења Пресвете Богородице женског манастира подигнута је 1499. године на месту византијске базилике из VI века. Цркву је подигла монахиња Ксенија са сестрама, о чему сведочи натпис на ктиторској композицији у нартексу цркве. Црква представља једнобродну, полуобличасто засведену грађевину. Постојећи иконостас

је лепо барокно дело из 1834. године, а престоне иконе су оковане сребром.

Црква Светих апостола Петра и Павла изграђена је 1854. године у Турековцу, 6 km југозападно од Лесковца, на месту богомоље, срушене средином XIV века. Иако настала у неповољно време за хришћанско становништво, изгледом и величином, надмашила је већину парохијалних цркава изграђених на окупираним српским територијама у првој половини XIX века. Значај овог храма, око којег се одвијао целокупни верски, просветни, културни и политички живот у сиромашној турековачкој парохији, био је велики и одржао се до Другог светског рата. Турековачка црква је изграђена као тробродна базилика са спољном отвореном припратом, завршеном слепим кубетом.

Црква Преподобномученице Параскеве у селу Рудару код Лесковца сматра се најстаријим храмом у крају. Смештена је на огранку планине Кукавице, на Рударској коси. Подигнута је на темељима ранохришћанске базилике из V века, када је подизан и чувени Царичин град. Претпоставља се да је на јужним обронцима Лесковчке котлине, у време цара Јустинијана постојало значајно хришћанско насеље, чији део је била и ова црква. Доласком Словена то насеље је страдало, а са њим и ова ранохришћанска богомоља. Примањем хришћанства, Словени су почели да обнављају храмове и претпоставља се да је и црква у Рудару обновљена у време Немањића. Данашњи изглед Рударска црква добила је 1799. године, када је обновљена.

Хидроелектрана „Вучје“ изграђена је 1903. године, као друга у Србији, две године након изградње прве код Ужица на Ћетињи и четири године након хидроелектране на Нијагари. Изградњу је покренуло „Лесковачко електрично друштво“. Од тада без прекида производи електричну енергију. Саграђена је од камена и чини јединствени склад са природом која је окружује. Сведок је предузимљивости и храбрости пословних људи тога краја који су се, у првим годинама коришћења снаге воде за производњу електричне енергије у Србији, упустили у пионирски подухват изградње оваквог објекта који ће унети велике промене и утицати на индустријски и укупан развој Лесковачке котлине. Струја произведена овде била је намењена текстилној индустрији у Лесковцу. За те потребе је направљен први далековод у Србији.

Институт инжењера електротехнике и електронике, највећа светска асоцијација инжењера у овој области, уврстио је 2005. године хидроелектрану „Вучје“ у листу „Милестоне“, светску баштину коју

чине објекти, проналасци и достигнућа од општег значаја за развој и историју електротехнике и на тај начин је сврстана у мали број објеката (укупно 65) те врсте у свету.

Поред хидроелектране, на левој обали Вучјанке, североисточно од центра Вучја, налази се **црква Светог Јована Крститеља**, изграђена у периоду од 1932. до 1938. године. Саграђена је на месту где је била средњовековна црква Светог Јована, задужбина Николе Скобаљића, коју су Турци по освајању ових крајева уништили. Предање казује да се народ вековима окупљао на каменим остацима срушене цркве, те су подигли на темељима старе – нову цркву.

Ова црква је дело руског архитекте Григорија Самојлова – свестраног градитеља отмених престоничких и лесковачких кућа, који је оставио можда најдубљи траг у међуратној архитектури Лесковца и околине. Црква је мањих димензија, разуђене основе и са здепастом контуром. У њу може стати свега око 50 људи, што је мало за вернике у овом крају. Црква је положајем и својом природном средином, црквеном портом, један од најлепших кутака за рекреацију и одмарање у летњим месецима читаве Лесковачке котлине.

Једна од најмлађих, али и најпознатијих грађевина из амбијенталне целине Вучја јесте **Вила Теокаровића**. Налази се у центру Вучја и представља монументалну једносpratницу, разуђеног просторног распореда, са луксузно уређеним ентеријером и богатом спољашњом обрадом. Грађена је 1934-35. године по замисли архитекте Григорија Самојлова. Садржи битне карактеристике српске буржоазије која је средином четврте деценије XX века на периферијама градова градила резиденције и летњиковце у „Холивуд стилу“, а у облику средњовековних замкова. У своје време представљала је освежење и новину за ово поднебље. Њено данашње стање, нажалост, тек основним контурама екстеријера може да говори о времену свог настанка, пошто је небригом државних власника препуштена зубу времена. Права је штета што се објекат не ревитализује и тако добије нове исплативе сврхе.

Градска кућа, илити првобитни назив кућа Боре Димитријевића – Пиксле, подигнута је средином XIX века. Представља изразити тип куће балканске архитектуре. Преуређењем ове зграде сачувана је једна од најлепших старих кућа у Лесковцу. У њој је приказан ентеријер градске куће из XIX века. Прва археолошко-етнолошка поставка била је у овој кући, када је 2. маја 1948. године отворен музеј. Музеј је био смештен све до пресељења у нову зграду, 10. маја 1974. године. Године

1995. покренuta је иницијатива са радом на рестаурацији и конзервацији експоната који ће бити изложени у сталној етнолошкој поставци градске куће и формирање традиционалног музеја.

Кућа Шоп–Ђокића је кућа балканског стила из половине XIX века, која се налази у центру Лесковца. Дворишна фасада куће је разуђенија, приступачнија и живља од спољне, што сведочи о затвореном породичном животу који је карактеристичан за период владавине Турака. Главне и најлепше просторије налазе се на спрату. Пространи хол је у средини, а из хола се улази у отворену диванхану, најистакнутији и најлепши део куће. Најинтересантијни декоративни елемент целог објекта је таваница диванхане, богато израђена у дуборезу, каквих код нас нема много сачуваних. С обзиром на значај и улогу коју игра у развоју наше архитектуре, кућа је стављена под заштиту државе. Данас се у овој кући налази Туристичка организација Лесковца.

Музеј текстилне индустрије у селу Стројковцу, смештен је у некадашњој воденици, која је подигнута у другој половини XIX века. У њој су 1884. године предузимљиви Лесковчани отворили прву фабрику гајтана, што се сматра зачетком текстилне индустрије у Србији. Прва српска гајтанара у селу Стројковцу престала је са радом 1896. године, када су чаркови пренети у Лесковац у прву фабрику штофа „Илић, Поповић и Ко.“, где се и даље производио гајтан. Лесковачки гајтан је убрзо постао популаран и познат у Србији, југоисточној Европи и Малој Азији. Музеј је отворен 1954. године, а реконструисан 2011. године, чиме је објекту враћен стари сјај и некадашњи аутентичан начин производње гајтана – каналом тече вода чија снага покреће механизам за окретање чаркова за упредање гајтана.

Народни музеј у Лесковцу, основан 1948. године, у збиркама и депоима чува и приказује преко 33.000 предмета који представљају културно наслеђе југа Србије. Под окриљем Музеја су археолошко налазиште – Царичин град, Градска кућа и Музеј текстилне индустрије. Стална поставка Народног музеја у Лесковцу, отворена 1974. године, обухвата период од праисторије до 1945. године. Прва фаза сталне поставке, отворена 2015. године, приказује живот становника Лесковца и околине, од неолита до касног турског доба. У два архитектонска дела, представљено је 8.000 година овдашње историје.

У згради музеја отворена је Градска галерија, у којој се редовно приређују изложбе културних и историјских институција из Србије и

иностранства, као и радови ликовних уметника и представљају збирке Народног музеја Лесковца које се налазе у сталној поставци.

Спомен-парк подигнут је поводом тридесетогодишњице оружаног устанка у Лесковцу. О њој аутор Богдан Богдановић каже: „Сам споменик је од почетка замишљен тако да представља један покрет одозго, покрет земље, покрет из дубине тла, и због тога се јављају елементи као што је кратер и сама амфора, која се постепено диже из земље и нагло стреми горе“. Споменик чине статуа победе која подсећа на грчку богињу Нику, око које се окупља већи број каменова са симболима живота. Знак да је победа револуције у ствари била победа живота. Од великог броја знаних и незнаних бораца одабрани су седамнаест најистакнутијих имена, народних хероја, која су се наша на челу споменика. Спомен-композицију је 1971. године открио Петар Стамболић.

Споменик слободе подигнут је поводом педесетогодишњице ослобођења од турске власти. Фигура војника направљена од бронзе на гранитном постољу, рад је вајара Драгомира Арамбашића и представља ратника са Солунског фронта у пуној ратној опреми, наслоњеног на гранични камен. На споменику су исписане речи „Палим за слободу – захвални Лесковчани“. Свечано освећење и откривање споменика организовано је 23. октобра 1927. године.

Споменик Кости Стаменковићу постављен је у парку у центру Лесковца и окренут према Хисару и Споменику палим за слободу. Рад је академског вајара Душана Николића из Београда. Споменик је откривен 11. октобра 1988. године. Свечани збор отворио је Слободан Митровић, тадашњи председник Скупштине општине Лесковац. Споменик је открио Душан Чкребић, тада члан Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије.

Спомен чесма посвећена је невино страдалим Лесковчанима у два бомбардовања 1941. и 1944. године. Подигнута је на платоу, на левој обали Ветернице. Помен палим борцима одржан је 6. септембра 1991. године када је откривена спомен-чесма. Откривању су присуствовали грађани, ђаци и црквени великодостојници који су извршили освећење чесме. Спомен-чесма је изграђена од бетона и вештачког мермера.

Споменик Незнаком јунаку налази се на Хисару. Др Сергије Димитријевић наводи да је овај споменик подигнут 1922. године анонимном капетану који је 26. октобра 1915. године погинуо у борбама за Лесковац.

Обележје историјских споменика носе и објекти везани за најновију историју. Споменици из Првог светског рата у Лесковцу и околини скромни су и посвећени ослободиоцима. Споменици народноослободилачког рата и револуције налазе се у граду, по селима или на пропланцима и у шумарцима планинских огранака у виду белих мермерних плоча. Плоча у улици Старине Новак, на кући Костадина Тројановића, говори о окружној партијској конференцији пред сам рат; кућа народног хероја и првоборца Лесковца, Косте Стаменковића, адаптирана и реновирана, претворена је у музеј; спомен плоча на згради Општинске скупштине подсећа на победу комуниста на општинским изборима у Лесковцу 1920. године и др. Спомен гробље у Бојнику и споменик у Белановцу, подсећају на стрељање грађана ових места од Бугара, 1942. године, а споменик на Бељаници – на стрељање партизана Бабичког одреда.

Бројне су спомен-бисте палих бораца и револуционара овога краја: Косте Стаменковића, Владе Ђорђевића, Благоја Николића, Жике Жутог, Сенише Јањића, Марка Црног, Трајка Стаменковића и Поп-Миће, које красе школска дворишта и ауле, задружне домове и привредне организације, градске паркове и радничка насеља. Године 2011. у централном градском парку подигнут је споменик Томи Здравковићу, великом бoему лесковачког краја, пореклом из Печењевца.

Јелена Миленковић

ПРОБЛЕМИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ УЖИЦЕ

И поред повољног географског положаја Ужица и евидентних потенцијала који би привукли туристе, од изузетно лепих и занимљивих природних амбијената и богатог културно-историјског наслеђа и у области туризма постоје ограничења и проблеми:

Не врши се перманентна валоризација потенцијала за развој туризма, осим Мокре Горе (Шарганска осмица и Парк природне Мокра Гора) као и Потпећке пећине.

Недостатак и неизграђеност туристичких објеката и пратеће инфраструктуре на постојећим и потенцијалним туристичким локалитетима.

Панорама Ужица

Недовољна организованост и дугогодишње одсуство туристичких организација и њихове агресивне маркетиншке активности.

Мали број стручних и способних кадрова, уз недовољну свест и подршку надлежних о знању максималног коришћења свих потенцијала града из области туристичке понуде.

По важећем Просторном плану Републике Србије, ужички регион је одређен за развој туристичке привреде, са свим својим специфичностима и потенцијалима. Потенцијале у области туризма представљају:

Повољан саобраћајни положај, уз чињеницу да овде пролазе десетине хиљада туриста ка другим туристичким дестинацијама (Златибор, Златар, Јадранско море...) који се могу привући да упознају туристичке специфичности.

Природна добра и споменици, објекти културно-историјског наслеђа: Калуђерске баре на Тари, Мокра Гора и Шарган са Шарганском осмицом и етно-комплекс Дрвенград, Потпећка пећина, спомен обележје Кадињача, Бела каранска црква, Стари град, Хидроцентрала под градом, као и прелепи амбијенти, пејзажи и предели села: Равни, Дрежник, Гостиница, Злакуса, Кремна погодна за развој туризма.

Основни и посебни циљеви

Основни циљ подразумева одрживи развој и јачање туристичке привреде на територији града Ужица, што подразумева увећање туристичке атрактивности простора, усклађено са очувањем, заштитом и унапређењем посебних природних, предеоних и амбијенталних вредности и непокретних културних добара.

План развоја се доноси са циљем да се реализују зацртане смернице, при чему он служи управним органима као средство за постизање тог циља. Не постоји један одређени орган који се бави спровођењем плана, већ се у спровођење укључује више интересената. Стога је неопходна корелација различитих актера просторног развоја. Реализација циљева зависи првенствено од њихове ефикасности и међусобне сарадње. У туризму је неопходност сарадње најизраженија, јер је то делатност која укључује низ других делатности у свој развој. Мере и инструменти се одређују да би се планови и пројекти, зацртани као циљ, спровели у дело.

У оквиру посебног пројекта, могу се издвојити и неки посебни циљеви:

Подстицање и обезбеђивање услова за развој различитих облика туризма на планском подручју

Унапређење квалитета туристичке понуде

Интегрисање туристичке понуде и атрактивних компатибилних намена и програма у оквиру туристичких зона и подцелина

Развој целогодишње туристичке понуде и у том циљу повећање саобраћајне доступности и међусобног повезивања зона.

Заштита и афирмација простора посебних еколошких, културно-историјских и естетских вредности.

Активирање локалног становништва на руралном подручју и неискоришћеног стамбеног фонда, кроз производњу еко-хране, етно-производа, презентацију обичаја и начина живота.

Плански приоритети

Основа за дефинисање приоритетних планских решења, пројеката и активности до 2015. год јесу основни циљ у спровођењу Просторног плана Града Ужица, општи приоритети као и постојеће стање у овој области. Основни циљ у спровођењу Просторног плана је организација, коришћење, уређење и заштита простора, који треба да доведе до организованог активирања просторних потенцијала на територији града и усмеравања његовог даљег просторног развоја.

Сагласно наведеном циљу општи приоритети спровођења Просторног плана су:

Ефикасно, организовано и рационално активирање постојећих развојних потенцијала (људских, природних и створених) у социо-економском, просторном и еколошком погледу, поштујући континуитет просторног и одрживог развоја.

Превазилажење просторних ограничења за развој (недостатак јавних служби, инфраструктуре, непланска изградња) у циљу квалитетнијег опремања мрежом и објектима комуналне инфраструктуре.

Умрежавање урбаних и руралних подручја на територији града, компатибилно функционисање и афирмисање, уз подстицање развоја сеоских подручја.

Економски развој, заснован на коришћењу локалних ресурса и компаративних предности града, повећању атрактивности простора и ширем избору локација, разноврсних решења и понуда за улагање домаћег и страног капитала.

Функционално повезивање са непосредним окружењем и јачање регионалног карактера града Ужица, на ширем нивоу укрштања

економских, социјалних, културних, инфраструктурних и других веза и односа, посебно у делу инфраструктурног повезивања и умрежавања.

Формирање идентитета града и његових појединих делова на систему природних и културних вредности, као и економске препознатљивости.

Село Злакуса

Мотивисање, ангажовање и активирање свих актера града на партнерској основи, као и договор и сагласност око развојних пројеката.

У циљу развоја туризма, организације и унапређења туристичких простора Просторним планом града Ужица дефинисано је седам планских решења:

1. Унапређење инфраструктуре у функцији развоја туризма
2. Промоција туризма града Ужица
3. Едукација у функцији развоја туризма
4. Израда студија и планских докумената у функцији развоја туризма
5. Регионална срадња
6. Унапређење постојећих и организација нових културно-спортских манифестација у циљу употпуњавања туристичке понуде града.
7. Израда туристичко-комерцијалног водича кроз ужички крај.

Велика предност ове области су и могућности за развој спортског туризма, сеоског и еко туризма. Поред бројних терена, пешачких стаза на околним брдима, Ужице поседује хотеле, базене, велики број ресторана, који туристима пружају комплетно задовољство.

Кадињача, стари град, Шарганска осмица су аутентичне антропогене вредности, које доста говоре о историји ове области и које

треба чувати од заборава, али и више промовисати путем медија, како би се повећала заинтересованост туриста да посете ово изузетно место.

Наравно, мора се водити рачуна да туристичке посете и развој туризма не угрожава очувану животну средину, домицилно становништво и не наруши локалне обичаје и традицију, јер су то праве вредности овог краја.

Јелена Трифуновић

ПРОМЕТ ТУРИСТА У БЕОГРАДУ

Београд је престоница српске привреде, културе, образовања и науке. У њему је највећа концентрација институција из области науке и уметности од националног значаја. Има статус посебне територијалне јединице у Србији, која има своју аутономну градску управу. Такође има и прворазредни саобраћајни значај, као железничко и друмско чвориште (паневропски коридор 10), и као важно међународно речно пристаниште (паневропски коридор 7). Београд је један од најстаријих градова у Европи, историја града сеже скоро 7000 година у прошлост, а прва насеља на његовој територији датирају још из времена праисторијске Винче. О бурној историји Београда сведоче бројне знаменитости из различитих периода, које данас представљају основу за развој туризма. Туризам у Београду почива пре свега на повољном географском, саобраћајном и туристичком положају, као и на бројним и разноврсним природним и антропогеним туристичким вредностима. У савремене туристичке токове, због великих ратних разарања и обнове основних привредних делатности, Београд се касније укључио у односу на неке европске престонице, али је временом постао препознатљив на туристичком тржишту.

Успон домаћег и иностраног туризма у Србији и Београду, почиње 1960. године и са променљивом годишњом стопом раста траје до 1990. године, када су се услед распада Југославије десили бројни немили догађаји, чије се последице још увек осећају у низу делатности, а самим тим и у туризму. За разлику од значаја за туризам садашње државе, у бившој СФРЈ Београд није био главни покретач развоја туризма, јер је акценат био на приморју, које је и бележило највише туристичких посета. Међутим, не треба у потпуности занемарити значај Београда, јер је он у континенталном делу земље био најпосећенија дестинација, а томе је свакако допринела и функција престонице велике државе.

Период 80-тих година се може оценити као златно доба београдског туризма. Укупан број туриста који су у том периоду посетили Београд износио је преко 1 500 000 посетилаца. Запажа се апсолутна доминација домаћих туриста, што се објашњава чињеницом

да је Београд тада био престоница велике државе, па су се посетиоци свих југословенских република евидентирали као домаћи туристи. Када је у питању период од 1990-2000. године, њега су обележили ратови и као последица, распад велике државе. У том периоду целокупна привреда Србије, па и туризам, доживљава велику кризу. Затим следи период тешког опоравка привреде земље, који је потпуно стопиран бомбардовањем наше земље од стране НАТО пакта 1999. године.

Стари део Београда-поглед са Саве

Период 90-тих година утицао је и на туристички промет, јер се бележи нагли и велики пад броја посетилаца. Статистика показује да су ова дешавања имала изузетно велики, негативан утицај на туристички промет Београда, јер ни данас, скоро 30 година касније, Београд не успева да оствари промет ни приближан оном из 80-тих година.

Од 2000. године, упоредо са обнављањем дипломатских односа Србије са Западном Европом и Америком, у Београду се примећује повратак страних туриста одсутних још од ратова из 90-тих година. Број туриста и ноћења у Београду, после вишегодишње стагнације, почео се повећавати тек 2005. године. Укупан број туриста у Београду од 2000-2015. је променљив, али је у константном порасту, са мањим осцилацијама.

Поређењем туристичког промета пре и после 2000. године уочава се битна разлика у његовој структури. Наиме, период пре 2000. године

одликује доминација домаћих туриста и такав тренд је настављен све до 2007. године, када је први пут број страних туриста премашио број домаћих. Такав тренд је последица чињенице да посетиоце из бивших југословенских република, од 2007. године, статистика региструје као стране туристе, тако да би тај нагли пораст требало схватити условно. Међутим, и поред тога, Београд је једна од ретких дестинација у Србији која има више страних него домаћих туриста, што потврђује чињеницу да је Београд стожер иностраног туризма у нашој земљи.

Табела 1: Доласци туриста

Година	Укупно	Домаћи	Страни
1980.	1 680 895	1 258 619	422 276
1985.	1 707 619	1 301 923	405 696
1990.	1 383 022	952 634	430 388
1995.	867 673	810 981	56 692
2000.	795 817	707 340	88 477
2005.	674 785	397 677	277 108
2010.	618 454	223 046	395 408
2015.	740 957	143 223	597 734

Када су у питању ноћења, њихов број је варирао у складу са бројем посетилаца. Од великог значаја за Београд је податак да је број туристичких ноћења и туриста из године у годину све већи, а што је посебно важно, изражена је доминација страних туриста у односу на домаће.

За реалну процену туристичког промета неопходно је узети у обзир и део посетилаца Београда који није обухваћен званичном статистиком. Ради се о страним туристима који у Београд долазе на крузинг путовањима рекама и који не остварују ноћења, тако да их званична статистика не евидентира. Према подацима Луке Београд број ових страних посетилаца перманентно расте, а износи око 50 000 на годишњем нивоу. У пристаништу града Београда – Луци „Београд“ прошле године пристало је 535 туристичких бродова са 66.387 туриста, што је на нивоу рекордног броја посета у прошлој години. Највише туриста на крузерима је било из Немачке (137 бродова и 18.940 туриста), САД (18.152 туриста), Швајцарске (178 бродова и 6.884 туриста), Енглеске (4.811 туриста) и Аустрије (3.992 туриста). Просечно време задржавања је око 18 сати, а бродови имају просечно по 130 путника.

Београд карактерише хетерогена структура иностраног туристичког промета. Ова структурна одлика је константа туристичког промета Београда у дужем временском периоду. Може се оценити да туристи из бивших република СФРЈ представљају најбројнији тржишни сегмент. Као најзначајније емитивно тржиште међу њима, издвојила се Словенија. Посебним значајем, последњих година, издвајају се турски туристи, чији је број знатно порастао у односу на претходне године. По бројности се истичу и туристи из Немачке, Грчке, Италије, Бугарске.

Табела 2: Ноћења туриста

Година	Укупно	Домаћи	Страни
1980.	2 683 884	1 898 855	785 029
1985.	2 655 892	1 884 016	771 876
1990.	2 207 260	1 498 288	708 972
1995.	1 592 253	1 425 340	166 913
2000.	1 418 188	1 204 302	213 886
2005.	1 366 337	775 754	590 583
2010.	1 319 629	509 807	809 822
2015.	1 548 849	366 458	1 182 391

Када је реч о домаћим туристима, највише су заступљени туристи са подручја централне Србије 85,3 % у броју посетилаца и 88,6 % у оствареном броју ноћења, затим из Војводине са 9,7 % у броју посетилаца и 7 % у броју ноћења.

Изразито сезонско варирање тражње не постоји, с тим што се најмања концентрација туриста бележи у зимским месецима. Пролећни и јесењи период посматрани заједно имају учешће у укупном броју ноћења, око 50 % код домаћих туриста и око 54 % код страних, с тим што има осцилација, које указују на то да манифестације имају велики утицај на сезонски распоред промета.

Шансу за повећање броја долазака туриста у Београд представља могућност повећања броја долазака туриста из суседних земаља, односно земаља региона, али и у великој мери долазака туриста са најважнијих емитивних тржишта - туриста који су већ боравили у дестинацијама које су најуспешнији конкуренти и у потрази за новим дестинацијама градског туризма у Европи.

Према досадашњим истраживањима које је обавила Туристичка организација Београда, неке од битних карактеристика профила просечног туристе у Београду су следеће:

- Средње доби (35-50 година)
- Више или високо образован
- Долази из града
- Долази у Београд због посла и сајмова (64 %), спортских догађаја (10,7 %), одмора и разоноде (8,1 %)
- Претходно је више пута боравио на подручју регије
- Долази у самосталној организацији, авионом (53 %), аутомобилом (16,9 %), преко туристичке агенције (10,2 %), на основу препорука (15 %)
- Остварује до три ноћења и користи хотеле и хостеле
- Обилази град без водича (60 %) и одлази на самосталне излете

На основу датих одредница се може закључити да туристички промет Београда одликује кратак боравак, са посебним нагласком на пословне туристе, који су се издвојили као најважнији сегмент тражње.

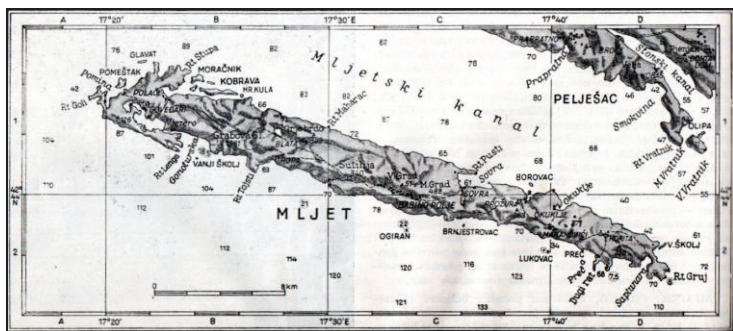
Јована Милетић

МЉЕТСКА БОЛЕСТ

Острво Мљет се налази у јужној Далмацији, северозападно од Дубровника. Једно је од најлепших југословенских острва. Уједно је и најисточније од великих далматинских острва. Динарског је смера пружања, тј. од северозапада ка југоистоку. Дужина острва износи 36 км, ширина 4 до 6 км, а површина 100 км². Острво је углавном грађено од кречњака и доломита. Мљет први пут спомиње Appiauns, како је римски цар Август (Augustus, 63 пре н е—14 н е). подвргао својој власти Корчулу и Мљет, чији су становници нападали римске бродове. Било је уз Корчулу упориште илирских гусара. У старом се веку острво звало Mellita (као данашња Малта). Meleda је његово романизовано име. Клима је изразито медитеранска, с врућим летом и врло благом зимом, чему одговара и бујна флора (најшумовите острво у приморју). Карактеристично је по великом броју језера. Најстарији познати становници острва били су Илири. Најстарија и највећа насеља су Блата и Бабино Поље, које се помињу још 1222. године. Остала насеља су: Говођари, Марановићи и Корита. Становници се баве рибарством, виноградарством и узгајањем маслина и лековитог биља.

Мљетска болест (лат. *keratoma plantare*) је веома ретка незаразна кожна болест која се јавља код становника неких села на острву Мљету, по коме је и добила име. У стручну медицинску литературу је ушла под називом „Mal de Meleda. Melada је име за југословенско острво Молат. Понекад су је називали мљетска губа, али назив није исправан, јер је то незаразна болест, која се стиче наследством. Припада групи фамилијарних кератодермија с рецесивним начином наслеђивања. Обољење коже које се клинички и хистолошки карактерише прекомерним оружњавањем у смислу одебљања рожног слоја (хиперкератозе) дланова и табана и полагањем напредовању (погоршању). Болест се састоји у безболном оружњавању горњих (подлактице и надлактице) и доњих (подколенице и надколенице) екстремитета, нарочито шака. Промене се развијају симетрично на рукама, подлактицама, лактовима и на ногама, подколеницама и коленима, које су вероватно у вези са старењем болесника. Дебљина рожнатих слојева на кожи може бити и неколико милиметара. Као први

симптом, често се запажа ружичасто-црвена боја коже дланова и табана. Болест, за разлику од других дерматоза, почиње већ у најранијем детињству, првим годинама, па некада и недељама живота, те траје читав живот. Мљетска болест је неизлечива. Она постепено напредује током целог живота. Ружна је и смањује радну способност. Кожа је испуцала, храпава, жута као восак, влажна и масна. Има и неугодан мирис због немогућности излучивања зноја на површину.

Мљет

Према једном предању први случај болести се појавио у угледној породици на Мљету, чији је најстарији члан приликом свађе око породичног престижа, на очиглед свих мештана, оскрнавио икону свете тајне, треснувши је о под, након чега ју је изгазио. Од тог тренутка и њега и његове потомке сналази проклетство, те на рукама и ногама носе неизбрисиво кожно унакажење као видљив белег, трајни знамен Божје казне.

Друга претпоставка која се наводи у објашњавању настанка болести је да су њу на Мљет донели крсташи на повратку из рата, када су своје војнике оболеле од губе (лепре) оставили на острвима Мљету и Ластову. Већ од 1526. године, поменута острва су због своје изолованости и слабе насељености служила Дубровачкој Републици као карантин или као место прогона за разне болеснике. Због великог броја оболелих од губе, а и сличних симптома који се јављају код мљетске болести и губе, за болест се дуго времена погрешно сматрало да је управо губа.

Сплитски лекар Dominik Marccochia забележио је трећу народну легенду о пореклу мљетске болести. Острвљани причају да је у XVI

веку олуја дотерала до Мљета турску лађу са губавом посадом. Мљетски гусари су поубијали морнаре, запленили и поделили њихову робу. За казну су њима и потомству огубавеле руке.

Лука Стули (1772—1828)

Историјских извора о мљетској болести пре XIX века нема. Први подаци о тој болести објављени су у часопису *Antologia di Firenze* 1826. године од стране дубровачког лекара, филозофа и песника **Луке Стулија** (Luka Stulli, Дубровник, 1772—1828). Медицину је студирао од 1792. године у Болоњи, код знаменитог италијанског анатома и лекара Луиђи Галванија (Luigi Galvani, 1737—1798). Дубровачки сенат га је послао о свој трошак због своје надарености. Написао је и низ епидемијских радова (куга, колера и шарлах). Стули се бавио и геологијом, па је написао расправу о подземним тутњавама које су се чуле на острву Мљету. Тврдио је да се при том ради о вулканским феноменима. Према његовим наводима тада је на острву Мљету једанаест особа из три породице имало од рођења изразита оружњавања коже дланова, прстију, табана и пета. Стули је исправно сматрао да је болест сродна ихтиози. Већ 1821. године, тј. пре Стулијевог извештаја, покушало је неколико италијанских лекара лечити ту болест, али без успеха. Болест није опасна по живот, али је ружна, неугодна и смањује радну способност. Стули је одлично описао клиничке симптоме болести, указао на њену незаразност и наследни карактер, па чак и наслутуио рецесивни начин наслеђивања. Стули је запазио да болесници потичу често од здравих родитеља, али од болесног деде или бабе.

Испитивањем становника Мљета могао је Стули утврдити да је болест била позната на острву Мљету већ барем педесет година и да је у том раздобљу није ни мало променила начин појављивања и клинички облик. Ослањајући се на савремене мљетске изворе Стули је 1826. године писао да историја болести не сеже даље од пола века уназад, те се не може ништа наслућивати о томе, како се и када та болест појавила на острву и ко се први разболео од ње. Стули је појаву болести смештао у XVIII век, док савременици на темељу генетских истраживања померају њен настанак у XIII век. Велике су заслуге Стулија, јер је мљетску болест уврстио у светску медицинску литературу, утврдио њен ендемски карактер, тј. везаност за конкретну географску област.

Marcoschia потврђује Стулијево запажање да је болест наследна и да обично прескаче једну генерацију, па додаје податак да при наслеђивању мења пол (од деде добијају болест женска, а од бабе мушка унучад). Он је установио болест код дванаест породица.

H. Fuschs је у свом уџбенику 1840/41 написао да се мљетска болест јавља углавном на табанима и длановима, али и да прелази на зглобове, колена и лактове. Као засебну хиперкератозу ограничену само на дланове и табане, описали су Торст (Thorst) 1880. године и Уна (P. Unna) (1883). Уна сматра да посебна пажња треба да се посвети питању наслеђивања. Разлика између Уна—Торстових кератома и мљетске болести је у томе што код прве кератоми остају ограничени доживотно само на дланове и табане, док друга стално напредује. Основна разлика је у начину наслеђивања. Прва се наслеђује доминантно, а мљетска болест рецесивно (који бива потиснут). Осим тога, појачано знојење (хиперхидроза) на длановима и табанима је за разлику од Уна—Торстове дерматозе код мљетске болести врло јака и стална пропратна појава. Мишљење да би разог томе могли бити климатски утицаји (Vohwinkel) углавном се не прихвата. Yoshida (Јапан) разликује три типа палмо—плантарних кератоза: Д—тип (Уна—Торст), М—тип (Мљет) и А—тип (атипични облици). Мљетска болест смањује радну способност, нарочито због трајног смањења меких ткива (контрактуре) прстију. Проблем мљетске болести, како наглашава Hoede, није толико у лечењу неизлечиве болести, колико у одржавању радне способности.

Ehrmann и неки други аутори су тумачили ендемско појављивање болести инцестом унутар малог броја породица, изолованих на острву. У Марановићима на Мљету удео сродничких бракова износио је у периоду 1870—1880. године око 54%, а у већем мљетском насељу Бабином Пољу 20%.

У дотадашње исправне претпоставке 1896. године чешки лекар и етнограф Оскар Ховорка (Oscar Novorka, 1866—1930), који је радио у Јањини (Далмација) износи погрешно схватање да је открио на Мљету ендемско жариште лепре. На подстицај Ховорке на острво је допутовао 1897. године дански дерматолог Едвард Ехлерс (Edvard Ehlers, 1863—1937) и установио да се никако не ради о лепри.

На острво Мљет долази 1898. године бечки дерматолог I. Neumann и исправно закључује да се ради о аномалији орожњавања, која није ограничена само на дланове и табане, те према томе није идентична са дерматозом. За обољење предлаже назив „keratoma hereditarium“ (наследна кератома). Следи прилично дуг временски период у којем не налазимо податке о бољем схватању мљетске болести. Тек је Монкорпс (Moncorps) у свом монографском приказу „Keratosan“ опет олабавио границе које су се почеле оцртавати око мљетске болести као самосталног ентитета, и исправној претпоставци о њеном недоминантном наслеђивању. Симеменс (I. Simemens) је енергично заузимао став о одвајању мљетске болести. Нешто пре Ехлерса, посетио је Мљет хрватски дерматолог Божо Перичић (1865—1947), такође у потрази за лепром. Одмах је установио да се не ради о лепри него о наследној кератози. Он даје опис једног аутохтоног примера мљетске болести 1899. године, чиме је доказано њено напредовање са подручја руку, као и прогресивност. Након тога се за тридесет година прекидају клиничка истраживања на болесницима с Мљета, али се о мљетској болести често пише у дерматолошким делима. Низ аутора описао је сличне облике наследних симетричних кератодермија екстремитета у другим крајевима света. Болест се јављала у појединим породицама, али ретко и не ендемски.

С. Бошњаковић је 1930. године боравећи на Мљету према усменим предањима и матичним књигама, саставио асцедентне табеле болесних породица и њима доказао да се ради о наследном обољењу с јасним рецесивним начином наслеђивања. Иначе веома ретка болест постала је на Мљету честа (ендемска), јер се, како мисли Бошњаковић појавила у затвореној, крвним сродством испреплетаној људској области. Његова истраживања недвосмислено су потврдила да је начин наслеђивања код мљетске болести, која се јавља подједнако код мушкараца и код жена, те према томе није везана за хромозоме, који детерминишу пол, аугосомно рецесиван, односно да пренос иде преко не-полних хромозома. И самим становницима Мљета је врло добро познато да болест увек „прескаче“ једну генерацију.

Хоеде (Hoede) 1941. године констатује да су тек 1930. године Ф. Когој и С. Бошњакловић мљетску дерматозу на лицу места детаљно истражили у низу радова у периоду 1931—1938, утврдили клиничку слику и начин наслеђивања. Дуркен је 1955. године при случајном боравку на Мљету запазио и кратко описао клиничку слику болести у 15-огодишње девојке. Неки новији аутори, као сплитски лекар Игор Рудан сматрају да се болест појавила од XIV до XIX века, у време док је на острву владала изолација оболелих од губе, па су се острвљани венчавали са члановима породице. Тек савремене молекуларне анализе на нивоу гена успевају потврдити претпоставке научника да је узрок болести генетска деформација.

Изоловане популације, као што су оне на острву Мљету имају велику предност у откривању нових и необичних генетских варијација и могу указати на настанак и развој болести. Поред географске и саобраћајне изолованости, појави болести на острву у прошлости су додатно допринели и оснивање карантина за оболеле од куге и лепре, као и неки демографски фактори (смањена имиграција, слаба густина насељености, висок степен репродукцијске изолованости, сужен избор брачних партнера), што је за последицу имало учестало склапање бракова унутар крвног сродства. Како сматрају неки научници, то је допринело честим мутацијама гена у популацији острва.

Случајеви болести су данас ретки. На Мљету је 1963. године било четрнаест оболелих, док је 2010. године забележено шест оболелих од мљетске болести. Услед честих миграција далматинског становништва, нарочито након Другог светског рата, болест више није ограничена само на острво. Забележено је и још шест случајева у другим деловима Хрватске. Болест је откривена и у Италији, Тунису, Турској, Палестини, Саудијској Арабији и Уједињеним Арапским Емиратима, где су путовали дубровачки поморци. Међутим стваран број оболелих је и данас тешко утврдити услед сличних симптома са неким другим кожним болестима, затим неразвијености здравствене службе у многим деловима света и често не јављања оболелих лекару.

И поред свих постигнутих резултата у испитивању узрока настанка, мљетска болест остаје загонетка за научнике, нарочито време њеног појављивања, узроци, ширење и ендемски карактер болести. Несумњиво је једна од најинтересантнијих и најстаријих ендемских болести која се појавила на Балканском полуострву.

Миодраг Радановић

МИНСК

Минск је највећи и главни град Белорусије. Град се налази на обалама реке Свислач и благо заталасаном падинама Минског побрђа. Кроз град протиче више малих река, а познат је и по бројним вештачким језерима која су поред реке Свислач грађена за потребе водоснабдевања и спречавања плављења. У овом граду, који се налази готово у географском средишту Белорусије, живи око два милиона становника, док је у градској области настањено више од 2,6 милиона становника. Минск представља административни центар Минске области и Минског рејона, као и административни, политички, привредни, културни и научни центар државе. Град се простире на око 350 km², на просечној надморској висини од око 220 m и подељен је на девет дистрикта.

Постоји више претпоставки о пореклу назива града. Док неки етнографи сматрају да назив потиче од потока Мења или Менка који се на територији града уливао у реку Птич, други мисле да назив потиче од словенске речи „мјена“ од које је изведен назив Мјенск (место где се одвија размена), што би имало упориште у трговачкој функцији града. Има и оних који помињу легенду да је у воденици на обали реке Свислач живео див Менес, а да је град добио име у знак сећања на њега, мада је овакво тумачење порекла назива града наишло и на оштро оспоравање етнографа. У руским летописима и пољским документима помињу се различити облици имена града (Менеск, Мјенск и Минск), али се од 1502. године појављује Мињск, а облик Менеск се губи током XVIII века. С обзиром да белоруски језик није био стандардизован до 1918. године, у говорном језику користио се назив Менск, а у писаној форми Минск, који је и 1939. године постао званичан белорускојезични назив града.

Током више од једног миленијума постојања, град је прошао кроз бурну историју и више пута је страдао. Град се први пут помиње 1067. године у летопису који описује сукобе кнежева тадашње Кијевске Русије. Као град Велике литванске кнежевине, Минск постаје важан центар занатства и трговине у XI веку. На крају XV века (1499. године)

град стиче „Магдебуршко право“, право на самоуправу. У XVI веку са јачањем занатства у граду се оснивају цехови и град одржава економске везе са градовима Балтика, источне и западне Европе. Нова разарања се дешавају половином XVII века током Руско-пољског рата. Руски цар Алексеј осваја град, али га пољски краљ Јан II Казимир враћа под своју управу. Град је 1793. године ушао у састав царске Русије. Наполеонова војска разорила је град 1812. године, наставши се на путу Наполеонове војске према Москви. Индустијска револуција у Русији и брза изградња железнице претворила је у XIX веку Минск у индустријски и саобраћајни центар.

Први светски рат је доба турбулентних промена, с обзиром да се власт непрекидно смењивала између большевика, Немаца и Пољака. Град се од 1922. године налази у саставу Совјетског Савеза. Између два светска рата град доживљава индустријски процват и демографску експанзију, коју прати оснивање важних културних и просветних институција. Тада су основани Белоруски државни универзитет, прва белоруска научна библиотека и Академија наука Белоруске Совјетске Социјалистичке Републике. У јуну 1941. године град је тешко разорен бомбардовањем немачког ратног ваздухопловства. И поред снажног отпора Црвене армије, војници нацистичке Немачке заузимају град. Током три године окупације Минска град је претрпео значајне људске жртве и и материјално разарање. Црвена армија је у Минск ушла 3. јула 1944. године, а овај се датуми данас обележава као Дан независности. У годинама након завршетка Другог светског рата град је поново изграђен и израстао је у један од највећих индустријских центара Совјетског Савеза. Због отпора који је град пружао током Другог светског рата град је 1974. добио титулу „Града херој Совјетског Савеза“. Након распада СССР 1991. године, Минск постаје престоница независне Белорусије и средиште Заједнице Независних Држава (ЗНД).

Минск важи за град изузетне чистоће. Улице и фасаде су беспрекорно чисте, а зелене површине представљају мале оазе мира и тишине. Иако град није на листи најпосећенијих туристичких дестинација Европе, овај град свакако има шта да понуди онима који се одлуче да га посете.

Горњи град од XVI века представља центар Минска. На простору Горњег града се простире Горња пијаца, Градска кућа, цркве, манастири, куће богатих и угледних грађана. Упркос бројним

реконструкцијама и обновама града током историје, овај део града успева да очува јединствени изглед у стилу белоруског барока.

Панорама Минска

Четврт Светог Тројства представља једну од омиљених градских четврти. На врху узвишења које надвисује Свислач на почетку XVI века је изграђена Црква Свете Тројице, по којој цела четврт добија име. У претежно дрвеним кућама у овом делу града живели су припадници средње класе- занатлије, трговци, пољопривредници, војници. Дрвене куће страдале су у пожару 1809. године, а обнова је подразумевала планско уређење простора: улице под правим углом, изградњу камених кућа у низу уз поштовање локалне архитектонске традиције у декорацији фасаде. Рестаурација четврти Светог Тројства по угледу на некадашњи изглед овог дела града извршена је 1980-их. У овом кварту који дочарава изглед са почетка XIX века, данас се налази велики број музеја, галерија и институција културе.

Раковска четврт је скривена иза фасада вишеспратница које је одвајају од осталих делова доњег дела града. На десној обали реке Њамиге (Немиге) у XIII веку формирала се пијаца на којој су занатлије и трговци нудили своје производе. На почетку XX века овде су отворени први индустријски објекти, међу којима су најпознатије биле фабрике тапета који су се продавали и у иностранству. У овом делу

града живели су сиромашни Јевреји и за време Другог светског рата ово је било место Минског гета и њиховог страдања. Ова четврт чува шарм прошлих времена и покушава да кафеима и ресторанима националне кухиње и необичном атмосфером привуче посетиоце.

У средишњем делу горњег града налази се Трг слободе. У XVI веку овај део града представљао је административни, културни и трговачки центар града и називан је Горња пијаца, а у XIX веку Црквени трг. Током француске опсаде трг је носио Наполеоново име, а од 1917. године носи име Трг слободе. У овом делу града налазе се главни сакрални објекти. На тргу је 1582. године изграђена Градска кућа, али је више пута рушена и обнављана, последњи пут 2004. године на основу пројекта заснованог на аутентичним цртежима и документима из архива у Варшави, Вилњусу, Санкт Петербургу и Москви. Кула висине 32 метра један је од симбола града, а у Градској кући се данас одржавају концерти и свечани приједи гостију званичника главног града.

Трг независности је један од главних градских тргова. Његова изградња је почела 30-их година XX века по пројекту архитекте Јосифа Лангбарда (који је заслужан и за изградњу више познатих грађевина: зграда владе, опере и балета, као и академије наука). Првобитно је трг носио Лењиново име, а данас препознатљив изглед трг је добио после Другог светског рата. Са десне стране трга се налазе високе зграде: главна зграда Белоруског државног педагошког универзитета, управа метроа и Мински извршни комитет. Са леве стране трга се налазе очуване зграде из периода пре Другог светског рата, зграда Владе, као и још старија Црква Светог Симона и Јелене. Испод трга који представља пешачку зону украшену фонтанама, скулптурама и цвећем, налази се велики тржни центар „Сталица“ („Престоница“) на четири подземна нивоа.

У близини Трга независности налазе се капије града. Реч је о две куле висине 11 спратова, које се налазе на угловима стамбених петоспратница. На једној кули се налази највећи зидни сат у држави пречника већег од 3,5 метара. Сат је старији више од века и као ратни трофеј је донет из Немачке после Другог светског рата. На обе куле постоје по четири скулптуре које представљају радника, земљорадника-задругара, инжењера и војника. Капије града у стилу социјалистичке архитектуре представљају симбол послератног Минска.

Октобарски трг је један од централних тргова у Минску. Првобитни назив гласио је Центар. Трг је осмишљен и изграђен током 1949. и 1950. године. Године 1952. на тргу је постављена Лењина статуа висока десет метара, која је 1961. године уклоњена. На тргу је 1966. године отворен Музеј Великог отаџбинског рата (Други светски рат), а 1984. године овде је отворена прва линија метроа. По отварању метроа, почела је изградња Палате републике, која је трајала 17 година, па је статус централног градског трга враћен Лењинском тргу (данашњем Тргу независности). О значају трга говоре и институције које се на њему налазе. Ту су: Палата културе, управна зграда „Белтелекома“, зграда Извршног комитета Минске области, Централни дом официра, резиденција председника Белорусије, Национални академски театар Јанка Купала и друге. Стара фонтана са скулптуром „Дечак са лабудом“ налази се на овом тргу у Александровом парку. На тргу је 1998. године постављен знак „Нулти километар“, гранитни споменик на ком су означена растојања до Кијева, Москве, Гомеља и Могилјева. Октобарски трг је често место одржавања концерата, фестивала, сајмова, политичких скупова, а током зиме је на њему постављено клизалиште.

Палата републике на Октобарском тргу је вишенаменски објекат са неколико дворана укупног капацитета 3500 седишта, кафеима и пословним просторијама. У њој се одржавају гала концерти, оперске и балетске представе, концерти симфонијских оркестара, изложбе, међународни конгреси, конференције за штампу и пословни састанци. Палата представља један од последњих споменика совјетске архитектуре.

Трг победе је до 1958. године носио назив „Круглаја“ („круг“). Овај трг је једно од главних обележја Минска. Зграде које окружују трг страдале су током Другог светског рата, а 1957. године почела је њихова обнова. Године 1946. влада Белоруске Совјетске Социјалистичке Републике расписала је конкурс за идејно решење Споменика победе. Изабран је споменик од бело-розе мермера висине 48 метара, али је да би споменик био постављен до десетогодишњице од ослобођења Белорусије, одлучено да споменик буде десет метара нижи и изграђен од сивог гранита. Споменик је украшен мозаиком ордена победе и рељефима уклесаним у граниту. За седамнаесту годишњицу ослобођења Минска, 1961. године је у подножју споменика упаљена вечна ватра. Трг је реконструисан 1984. године и тада је кружни облик трга

претворен у овални облик, како би били изграђени улази у метро. Исте године постављени су гранитни блокови са капсулама са земљом из десет совјетских градова хероја, а годину дана касније додате су још две капсуле. Поводом обележавања 40 година од победе у Другом светском рату отворен је Меморијални хол у подземном пролазу који се налази испод трга. Године 2003. извршени су мањи радови на тргу у циљу поправања стабилности споменика која је била нарушена због оштећења изазваних кретањем возова подземне железнице, а стабла четинара замењена су травнатом површином. Преко овог трга прелазе разне поворке, а младенци се на дан венчања на њему традиционално сликају.

Трг државне заставе је један од новијих тргова у граду. Свечано је отворен 2013. године. На кружном тргу пречника 50 метара подигнут је јарбол висине 70 метара на ком је окачена 14 метара дуга заставица. Идеја аутора трга је да постане симбол јединства Белоруса, а током церемоније отварања трга угледни ветерани, спортисти и талентовани студенти положили су заклетву заставици. Трг ће бити место за догађаје на Дан државне заставе, патриотске манифестације и посете страних делегација.

Музеј Великог отаџбинског рата (Другог светског рата) приказује страдање и херојство народа Белорусије током нацистичке окупације. Музеј располаже богатом збирком предмета, тенкова, авиона и артиљерије из рата у ком је страдало преко два милиона људи у Белорусији.

Национални музеј уметности располаже импресивном колекцијом коју чини око 30.000 слика, цртежа, предмета од порцелана и других радова домаћих и страних уметника. Ту су изложене колекције белоруске уметности од XII до XX века, руске уметности од XVIII до XX века, западноевропске уметности од XVI до XX века и источњачке уметности од XV до XX века.

Национални музеј историје и културе располаже највећом збирком археолошких артефаката и приказује предмете повезане са насељеношћу белоруске територије од 40.000 година пре нове ере до данас. Посетиоци могу да виде тематске изложбе о лову, риболову и фолклору, као и занимљиве предмете попут секира, мачева, портрета и штампарских преса. У подруму зграде овог музеја налази се Природњачки музеј у ком су изложене кости мамута и препарирани медведи са ових простора.

У граду постоји још неколико занимљивих музеја. Национални историјски музеј отворен је 1979. године и располаже етнографском колекцијом која укључује иконе, народну уметност, па чак и предмете повезане са Чернобиљском катастрофом. Музеј Заира Азгура је мало познат, али располаже радовима овог истакнутог белоруског вајара совјетске ере. Музеј ватрогаства и спасавања један је од необичних музеја у ком су кустоси насмејани ватрогасци. Музеј литературе Максима Богдановича приказује живот и дело белоруског песника и новинара. Ту су још и: Музеј литературе Јанка Купала, Музеј белоруске кинематографије, Музеј авијацијске технике, Музеј историје Минска, Музеј Првог конгреса Руске социјалдемократске радничке партије и други.

Национална библиотека Белорусије основана је 1922. године и располаже највећом збирком књига штампаних на белоруском језику, а по броју књига на руском језику на трећем је месту, иза Руске државне библиотеке у Москви и Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу. Библиотека је данас смештена у згради која је завршена 2006. године и представља један од архитектонских симбола Минска. Зграда има облик ромбокубооктаедра, висока је 72 метра и има 22 спрата. Капацитет читаоница је 2000 места, а дворана за састанке има 500 седишта. Зграда библиотеке се налази у парку поред реке, а на врху грађевине се налази платформа за разгледање града, до које се стиже провидним лифтом и са које се пружа прелеп поглед на предграђе Минска у ком се налази.

Зграда Националне опере и балета налази се у парку на брду у четврти Светог Тројства и отворена је 1939. године. Зграду је пројектовао архитекта Јосиф Лангбард задужен за више познатих грађевина у Минску (мада су у случају ове зграде његове идеје само делимично уважене), док је рељефе израдио познати вајар Заир Азгур. Зграда је последњи пут реновирана 2009. године. Тада је бина мало померена, а уграђене су модерна техника и расвета, док су у парку око зграде додате нове скулптуре.

Острво суза је мало острво у реци Слисач до којег води мали пешачки мост и на ком се налази споменик посвећен совјетским војницима који су страдали у рату са Авганистаном између 1979. и 1989. године. Главни део споменика је мала капела, а у подножју споменика се налазе фигуре ожалашћених мајки, сестара и удовица. У близини је фонтана са фигуром уплаканог анђела, коју посећују

младенци на дан венчања, а млада га додирује, због веровања да ће тако имати потомство.

Минск је титулу града хероја добио 1974. године. Овај почасни назив додељиван је градовима у Совјетском Савезу за јунаштво његових становника у Великом отаџбинском рату (1941-1945). На Проспекту (булевару) победника на 40. годишњицу победе у Другом светском рату подигнут је 45 метара висок бетонски обелиск. У његовом подножју се налази бронзана статуа жене која симболизије отаџбину.

Национална опера и балет

Православна Црква Светог духа изграђена је седамдесетих година XIX века. У цркви се чува икона Минске Богородице, заштитнице града, као и мошти Свете Софије Слутске, која се током живота борила за очување православља у Белорусији. Зграда цркве била је део комплекса манастира католичког бернандинског реда основаног 1633. године. Изградња камене цркве у стилу барока почела је 1642. године, на месту где је до почетка XVII века био манастир Светог Козме и Дамјана. Црква је током XVIII и XIX века више пута реконструисана.

Црква Светог Симона и Јелене, коју често називају Црвеном црквом, најзначајнија је католичка црква у граду. Цркву су пројектовали пољски архитекти Томаш Пајздерски и Владислав Марцони, а грађена

је између 1905. и 1910. године. Изградњу цркве је финансирао угледни белоруски грађанин Едвард Војнилович у спомен на покојну децу, Симона и Јелену. Два мала торња симболизују прерано преминулу децу, док већи торањ представља тугу родитеља. Црква је 1932. године поверена Пољском државном позоришту Белоруске Совјетске Социјалистичке Републике и у њој је дуго био биоскоп и филмски студио. Године 1990. црква је враћена Католичкој цркви и тада она постаје важан центар верског, културног и друштвеног живота.

Црква Светог Петра и Павла је грађена од 1611. до 1613. године прилозима најбогатијих православних становника Минска. Православно братство по имену Светог Јована Крститеља основало је штампарију, радионицу, болницу и школу у којој се према педагошкој традицији ренесансе изучавало „седам слободних вештина“: граматика латинског језика, реторика, дијалектика, аритметика, геометрија, астрономија и музика. Црква је дуго била једина православна црква у Минску. Током ратова и верских сукоба црква је имала и одбрамбену функцију. Руски император Павле I Петровић посетио је цркву, а током рата 1812. године у цркви је била смештена француска болница. Током Другог светског рата, црква је становницима служила као склониште од бомбардовања. У цркви је касније, све до деведесетих година прошлог века био архив, а од 1991. године у цркви се опет врше богослужења. У априлу 1999. године подигнут је нови звоник са осам звона, а највеће је додато у јануару 2001. године.

Катедрала Девике Марије је била главна грађевина у комплексу католичког манастира језуитског реда. Црква је грађена од 1700. до 1710. године у барокном стилу. Њена унутрашњост је украшена раскошним фрескама и дрвеним фигурама дванаест апостола. Црква је више пута страдала, али је и обнављана. Крајем прошлог века црква је враћена Католичкој цркви и зграда је обновљена. Почетком овог века обновљене су фреске из XVIII века, а 2005. године црква је на поклон добила нове оргуље из Аустрије.

Православна црква Марије Магдалене је подигнута 1847. године на месту на ком се претходно налазила дрвена црква. Ова мала црква у руско-византијском стилу има леп осмоугаони звоник и лепу куполу. У цркви је 1904. године отворено уточиште за сиромашне и школа. Црква је конфискована 1922. године, звоник и купола су срушени, а постављен је обичан кров. Од 1949. до 1990. године црква је коришћена као архив фото и фоно документације. Након што је објекат враћен цркви, храм је

обновљен за седам месеци и враћена му је верска улога. Испред цркве се налази и споменик подигнут 1993. године поводом 200 година од оснивања Минске бускупије.

У граду постоји још неколико познатих верских објеката: Црква Александра Невског, Црква свих светаца, Црква Светог Јосифа, Црква Светог Рока, Синагога и други.

Град је познат и по зеленим површинама и великом броју паркова који представљају омиљена места за одмор и рекреацију становника Минска, а незаобилазно место обиласка посетилаца овог града.

Парк победе се простире на око 150 хектара и налази се поред обале Космомољског језера, које је створено преграђивањем реке Свислач. Парк је један од омиљених кутика становника Минска који траже мир и тишину у центру града, а пружа бројне могућности и за активан одмор и рекреацију. Парк је од 2008. до 2011. године обновљен и тада су реновирана игралишта и изграђен је пешачки мост ка Острву птица које представља природни резерват. У парку постоји теретана на отвореном, као и лепо уређена плажа са лежаљкама, сунцобранима и тушевицама.

У близини Парка победе и Трга државне заставе налази се Палата независности. Објекат је грађен од 2011. до 2013. године, ангажовањем домаћих предузећа и уградњом домаћих производа. Површина зграде је око 50.000 квадратних метара, има стотине просторија и стаклену фасаду. Ова палата је место одржавања значајних политичких сусрета, пријема страних делегација и пријема чланова пионирских организација.

Чељускинов парк се простире на 78 хектара и омиљен међу људима свих узраста, нарочито током лета. Парк је лепо место за дуге шетње или пикник, а у њему постоји и забавни парк са 28 метара великим панорамским точком. Овај парк је име добио по броду „Чељускин“, совјетском пароброду који је био окован ледом на Северном морском путу, током испитивања могућности пловидбе овом рутом бродом који није ледоломац.

Ботаничка башта захвата значајан део Чељускиновог парка. Отворена је 1932. године и има око 9000 биљних врста из различитих делиова света. Башта је отворена од маја до октобра, али од 2007. године и изградње нове стаклене баште обилазак постаје могућ и у току зиме.

Парк Горкога је најстарији парк у граду и подигнут је почетком XIX века као Губернаторов (градски) врт. Данашње име добио је 1936. године у част Максима Горког, познатог писца совјетске ере. Првобитно замишљен као класичан енглески врт, парк је током година доживљавао бројне трансформације. Данас је претежно намењен деци, мада га радо посећују и одрасли. У парку постоји забавни парк са 56 метара великим панорамским точком, малом опсерваторијом, планетаријумом и затвореним клизалиштем. Током лета у деца у парку могу да јашу понија.

Белоруски државни циркус је током прошлости мењао локације. Прва циркуска представља професионалне трупе одржана је у лето 1853. године у четврти Светог Тројства. У новембру 1884. године на месту данашњег Трга слободе подигнут је стационарни дрвени циркус браће Никитин са 800 места. Потом је циркус био лоциран на брду у четврти Светог Тројства, Комаровском пољу, у Губернаторској башти, а данас је на Тргу Светог Михајла. У циркусу су наступали претежно руски артисти, а циркус је изгорео приликом бомбардовања за време Другог светског рата. Тадашњи управник је евакуисао артисте и животиње у Москву, а потом у Омск у ком је циркуска трупа наступала за војнике који су одлазили на фронт. По завршетку рата подигнута је зидана зграда циркуса, прва у СССР-у, са намером да се ода почаст доприносу Белорусије у рату. Изградња је започела 1954. година у самом центру престонице Белорусије, што овај циркус чини изузетним и по питању локације. Радови су завршени четири године касније и званично је отворен 1959. године представом коју су осмисли угледни уметници Белоруске Совјетске Социјалистичке Републике. Капацитет циркуса је 1666 седишта, а сматра се једним од бољих циркуса на територији бившег СССР-а због квалитета и разноврсности програма који приказује.

„Минск Арена“ је вишенаменски комплекс за спортске и забавне догађаје. У оквиру арене налази се велика дворана капацитета 15.086 гледалаца, велодром са трибинама за 2000 посетилаца и стаза за брзо клизање. Основна намена арене је одржавање такмичења у спортовима на леду, пре свега хокејашких утакмица и седиште је хокејашког клуба „Динамо Минск“. Минска Арена је отворена 2010. године и од тада се у њој одржавају значајна спортска такмичења, али и гостовања светских музичких звезда.

Мински метро је једини у Белорусији и представља најпогоднији начин за путовање кроз престоницу. Прва линија метро отворена је 1984. године поводом 40 година од ослобођења. Друга линија отворена је 1990. године. Док се не реализује планирана изградња треће линије до 2020. године, прве две линије се проширују у складу са потребама становника и ширењем града. Метро превезе дневно око 900.000 путника и има 29 станица. Станице нису тако дубоко укопане, као што су неке у неким другим градовима некадашњег СССР-а, али су лепо украшене. Неке станице приказују белоруске националне мотиве, друге совјетске социјалистичке теме, док новије станице имају модернији изглед.

У околини града с налази неколико занимљивих места. Комплекс виле и парк Лошица представљају једину очуван вилу у предграђу Минска из друге половине XIX века. Комплекс величине 120 хектара налази се у јужном делу града на месту где се река Лошица улива у Свислач. У његовом саставу се налази вила, капела, кућа кућепазитеља, воденица, дестилерија, помоћни објекти и предиван парк са различитим врстама стабала. Минско море је вештачко језеро удаљен око пет километара северно од града, на чијој се обали налази јавна плажа, а посетиоци могу да изнајме педалину или катамаран. У близини града налазе си и два дворца под заштитом Унеска: Мирски замак и Несвишки дворца. Мирски замак представља изузетан пример средњоевропског дворца изграђеном под различитим архитектонским утицајима и код ког се преплићу готика, барок и ренесанса. Прелепе баште и дворца који је послужио као модел за изградњу бројних дворца у средњој Европи разлог су због ког туристи посећују Несвишки дворца.

Минск је град бурне историје. Током постојања дужег од миленијума рушен је 18 пута и сваки пут обновљен. Иако се налази ван главних туристичких праваца у Европи, овај град има шта да понуди људима који желе да виде како изгледа беспрекорно чиста, уредна и модерна престоница Белорусије. Архитектура, култура, бројне зелене оазе, гастрономија и љубазност становника овог града учиниће боравак у Минску незаборавним искуством.

Алекса Попадић

НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЈЕЛОУСТОН

Национални парк Јелоустон представља почетак историје заштите и конзервације животне средине. Осамнаести по реду председник Сједињених Америчких Држава, Јулисиз Симпсон Грант, потписао је 1. марта 1872. године закон о проглашењу простора у северозападном углу Вајоминга за први национални парк у свету. Ова одлука није проистекла сама од себе, већ је резултат бројних експедиција у овај, тада неприступачан, простор. Сам простор Јелоустона откривен је приликом експедиције Левиса и Кларка који су послати од стране председника да истраже пут за Пацифик. Члан њихове групе који је, такође случајно, открио Јелоустон био је Џон Колтер. Он је 1807. године као први белац у историји ступио на источне границе парка.

Национални парк Јелоустон се налази у Сједињеним Америчким Државама, на територији три савезне државе: Вајоминг, Монтана и Ајдахо. Није сасвим погрешно рећи ни да се налази у Вајомингу, с обзиром да је 96 % парка на територији ове државе, док Монтани припада 3 %, а Ајдаху само 1 %. Првобитно је био правоугаоног облика, 100 km дугачак и око 87 km широк, али данас има неправилан облик укупне површине 8.991 km².

Јелоустон је место изразитих екстрема. У његовој геолошкој историји су се смењивали различити периоди и стања, од ерупције вулкана, која је била 1.000 пута јача него друге познате ерупције, до периода глацијација које су одржавале ледена поља дебљине преко 900 m. Надморска висина у парку је од 1.600 m, на реци Гардинер, до скоро 3.500 m на планинском врху Игл. Количина падавина је од 250 mm на северу до 2000 mm на југозападу. Температурна амплитуда износи око 95 °C, од максималних 40 °C до минималних – 55 °C.

Пре 630 милиона година, огромна магматска шупљина експлодирала је у пределу данашње тромеђе северноамеричких држава Вајоминга, Монтане и Ајдаха. Притисак који се постепено накупљао под Земљином кором изазвао је ерупцију и при том образовао кратер широк 45 km и дугачак 75 km, који данас представља средиште националног парка Јелоустон. Централни део Јелоустона је широк

вулкански плато, просечне надморске висине 2.400 m. Окружују га планински венци који се уздижу још 600 до 1.100 m изнад његовог нивоа: Абсарока, Гигантска глава, Црвене планине, Галатин, Вошбурн и др. Велики кањон Јелоустона почиње од Горњих водопада и простира се 40 km према северу. На том путу његова дубина се мења од 550 m до 300 m, док ширина варира од 100 m до 1 km.

У пространом северном делу парка налазе се такозване фосилне шуме, познате као камена шума Галатин и камена шума Ламар. Оне у највећем делу нису лако доступне посетиоцима. Интересантно је на који су начин настале ове стенске творевине и то шта оне говоре о флористичкој прошлости Јелоустона. Приликом давне ерупције вулкана, вулкански пепео, и други пратећи вулкански материјал, прекрили су тадашње дрвеће. Набујала вода из околних токова, носећи насlage силицијума из вулканског пепела, је у релативно кратком року охладила тај материјал и тако је настало окамењено дрвеће. Честице тог древног дрвећа одавно су ишчезнуле, али је остао њихов облик у камену, помоћу кога је могуће уочити да су то врсте које данас више није могуће видети на територији Јелоустона, у највећој мери због климатских прилика које су се промениле кроз време.

Према Кепеновој класификацији климата, Јелоустон има влажну континенталну климу са хладним зимама, без сушних периода и топлим летима. Према биоклиматској класификацији Холдрицовог система животних зона, национални парк највећим делом припада северном влажном шумском биому. Налази се дубоко у унутрашњости северноамеричког континента, далеко од климатских утицаја океана. На таквој локацији било би уобичајено очекивати оштар (са изразито топлим летима и изразито хладних зимама) и сув климат, међутим, под утицајем надморске висине, овде се развио климат умерених падавина и благих лета. Због географске ширине у којој је смештен и отворености према поларном фронту, изложен је налетима зимских олуја, док су у летњем периоду доминантни локални пљускови са грмљавинама. Две главне карактеристике временских прилика у Јелоустону су ниске температуре ваздуха и велика количина снежних падавина.

Највеће и најважније језеро у националном парку је језеро Јелоустон. Настало је кретањем ледника у последњем леденом добу. Налази се на надморској висини од 2.360 m, дужина обалске линије му је скоро 160 km, а дубина језера од 3 до 90 m. Водом се снабдева топљењем снега са околних планина, али и Јелоустонском реком и другим мањим токовима. Са површином од 360 km² Јелоустонско језеро

представља највеће високопланинско природно језеро у Сједињеним Америчким Државама. На језеру се налазе острва: Франк, Стивенсон, Дот и Пил. На језеру је могуће уочити неколико залива: Мери, Бриџ, Вест Тамб, Равна планина, Јужни и Југоисточни. У језеру обитава највећа преостала популација изворних америчких пастрмки. У јужном делу парка се налазе језера: Шошон, Харт, Левис и Два океана.

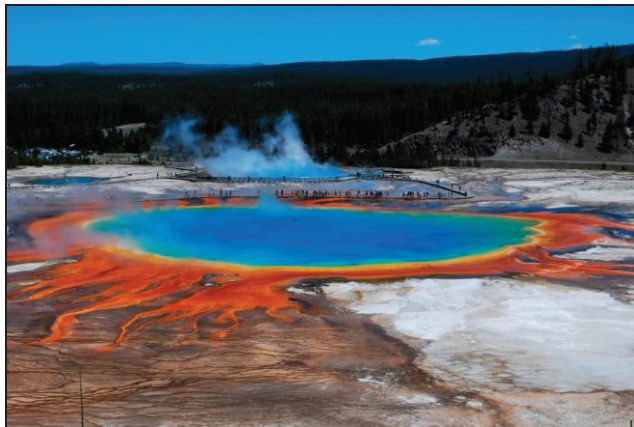
Јелоустонска река на свом току дугом 1.114 km пролази кроз три америчке савезне државе: Вајоминг, Монтану и Северну Дакоту. Извире на обронцима планинског венца Абсарака и убрзо улази на југоисточни део територије националног парка, а напушта га на северу у близини Гардинера у Монтани. Протиче кроз Јелоустонско језеро, чинећи његову притоку и његову отоку. У језеро се улива на југоистоку, а истиче из крајњег северног дела језера. По изласку из језера она прави два водопада: Горњи, висок 33 m и Доњи, од 94 m, што је уједно и највећи водопад у националном парку. На месту где Јелоустонска река истиче из језера налази се мост назива „Фишинг Бриџ“. Оригинални је саграђен 1902., а садашњи 1937. године. Неколико деценија је био веома популарно место за риболовце. Због опадања броја јединки у популацији пастрмки, пецање на мосту је забрањено 1973. године, када он постаје исходиште љубитеља риба, који са овог места могу посматрати живот риба из близине. Један од највећих и најстаријих археолошких локалитета у парку, означен као 48YE1, се налази непосредно уз Фишинг Бриџ.

Једна од најпрепознатљивијих атрактивности Јелоустона је велика концентрација гејзира и геотермалних извора. Овде се налази половина свих познатих гејзира на свету и једна је од три области, поред Новог Зеланда и Исланда где се јавља већи број ових хидротермалних појава. На овој територији је лоцирано више од 300 гејзира и преко 10.000 других термалних појава: топлих извора, блатних извора и фумарола. Већина њих је концентрисана у шест главних басена: Норис, Доњи, Средњи, Горњи, Харт и Шошон.

Највиши активни гејзир на свету, Стимбот, налази се у басену Норис. Његове ретке, пулсирајуће и незаборавне ерупције водену пару шаљу од 75 до 120 m у висину.

Средишњи басен гејзира, иако мањи од околних, нуди кратер гејзира Ексцелзиор, површине 61 m пута 91 m, који непрестано испушта више од 16.000 литара воде у минути у реку Фајерхол, која је добила то име јер су први трапери мислили да је у питању дим шумских пожара. Ексцелзиор је највећи гејзир на свету, који избацује водени стуб дебео

20-25 m и висок 95 m. Поред њега је Џајант, чији се водени стуб диже до висине од преко 70 m, затим Крвави гејзир, чији су водени стубови црвени због растапања црвене глине, која покрива његов кратер. Овде се може пронаћи највећи топли извор, назван Велики призматични извор, са више од 113 m у пречнику, дубок 37 m.

Велики призматични извор и Ексцелзиор

Горњи басен гејзира је локација највећег броја гејзира. На површини од 2,5 km² постоји најмање 150, а могуће је прецизно предвидети ерупцију ових пет: Касл, Велики, Дејзи, Риверсајд и најславнији међу њима – Олд Фејтфул. Возећи се путем званим Фајерхол Лејк наићи ћете на шести предвидљиви гејзир – Грејт Фаунтин – чије ерупције два пута дневно избацују воду од 30 до 61 m у висину. Осим наведених у Горњем басену се од познатијих гејзира налазе и Џајантес, Кошница и Лављи. Олд Фејтфул је најпознатији гејзир на свету, који своје име дугује прилично редовним и предвидљивим ерупцијама. Откривен је приликом Вошбурн експедиције 1870. године. Избацује воду температуре 92,8 °C, сваких 65 до 75 минута.

Поред гејзира су, у парку, заступљени и чудесно обојени топли извори, блатни вулкани и други необични феномени. Мамутови врели извори избијају на брежуљку високом око 70 m. То су врели кречњачки извори, који су, управо уметнички, изградили 50 правилних басена, степенасто поређаних један изнад другог. Топла вода прелива се преко

њихових ивица, а облак паре диже се са њихове површине. Вода је у басенима кристално бистра и прелива се у много боја због преламања светлости. Ово је активна хидротермална област, што значи да се терасе и басени и данас шире и мењају. Један од најупечатљивијих делова Маутових извора је Палета пролећа, прошарана нијансама беле, наранџасте и браон боје.

Флористичке заједнице у Јелоустону су комбинација вегетационих врста типичних за Стеновите планине, Велике равнице на истоку и Интерпланинску регију на западу. Постојећа вегетација представља одраз последица геологије, непрекидних климатских промена, земљишта, као и поремећаја насталих приликом деловања пожара, поплава, клизишта, најезде инсеката и инвазије неаутохтоних биљака. Данас, у парку има око 1.300 аутохтоних врста које опстају и реколонишу простор након глацијације, токова лаве и других поремећаја. Скоро 80% његове површине је под нетакнутом боровом шумом. Велика Јелоустонска регија има неколико ендемичних врста биљака, које се не срећу ни на једном другом месту на свету. Ендемске врсте се јављају на необичним или специјализованим стаништима као што су хидротермалне области. У оквиру Јелоустона јавља се пет ендемита: Росова савијена трава, Јелоустонска пешчана врбена, Јелоустонска сумпораста дивља хељда, Шиљак топлих извора и Твидијева трава.

Јелоустон је дом за мноштво дивљих животиња. Процењује се да има преко 400 типова акватичних инсеката, 300 врста птица, 100 врста лептирова, 60 врста сисара, 12 врста риба и 10 врста рептила и других гмизаваца. На територији Јелоустона живи 3.900 бизона који представљају највећу слободну популацију равничарских бизона у Северној Америци. То је остатак од неколико милиона бизона који су не тако давно ходали овим континентом. У првој половини 20. века бизони су били готово истребљени, а томе у прилог иду подаци да се данашња популација јелоустонских бизона развила од само 25 јединки. Јелоустон је једино место у САД-у, а вероватно и у свету где бизон (*Bison bison*) живи континуирано од праисторије. У Јелоустону живе две врсте медведа: гризли (*Ursus arctos ssp.*) и амерички црни медвед (*Ursus americanus*).

Као последица несавесног управљања парком у првим годинама дошло је до извесног деградирања овог простора, што је наметнуло потребу за институционалном заштитом. Национални парк Јелоустон је био под заштитом Војске Сједињених Америчких Држава од 1886. до

1916. године. Због потребе да се централизује управљање заштићеним пределима у Сједињеним Државама, којих је у то време било 35, тадашњи председник Томас Вудро Вилсон је 20. августа 1916. године потписао указ о оснивању Федералне агенције за националне паркове. Основана је у оквиру Министарства унутрашњих послова, са основним циљем да штити и управља развојем националних паркова и споменика, како тренутних, тако и оних који ће тек бити проглашени. На тај начин је омогућено данашњим посетиоцима да уживају у релативно неизмењеној средини Јелоустона.

Стадо бизона у Јелоустону

Најзначајнији туристички мотиви који привлаче туристе и посетиоце у национални парк Јелоустон спадају у групу природних туристичких мотива. Од огромног броја мотива неки, ипак, имају већу привлачну моћ. То су гејзери, Јелоустонско језеро, Мамутови извори, као и величанствени пејзаж. Не само да је у Јелоустону могуће пронаћи невероватне природне знаменитости и предиван пејзаж, већ је то и дом многих великих сисара, укључујући црног медведа и гризлија, којоте, сиве вукове, црвене лисице, америчког и обичног риса, пуме, видре, низ врста јелена, бизоне, планинске дивље овце, планинске козе и друге.

Врсте туризма које се развијају на овом простору су у складу са потребама заштите. Из тог разлога, врсте туризма и активности које су данас развијене на територији Јелоустона припадају групи специфичних облика туризма и то највише из домена спортског и авантуристичког

туризма: камповање у дивљини, сплаварење, бициклизам, крос кантри скијање, дневне пешачке туре, спортски риболов, водичке туре, јахање коња, пикник, учествовање у активностима Службе Ренцера, посматрање дивљих животиња у њиховом природном окружењу и др.

На територији парка постоји 9 такозваних колиба са преко 2.000 соба, којима управља “Xanterra Parks and Resorts“. У летњем периоду туристима су свих 9 колиба на располагању, док током зиме раде само две. Оне, у суштини, представљају хотеле изграђене у складу са потребама очувања животне средине. У околини и на улазним пунктовима у парк постоји много хотела и других објеката за смештај. Осим у колибама, за туристе је омогућен смештај у 12 кампова са преко 2.100 камп парцела. Како би олакшали и употпунили боравак туриста у овом националном парку, челници Федералне агенције за националне паркове су обезбедили мрежу од неколико туристичких информативних центара. У њима посетиоци добијају додатна сазнања о Јелоустону.

Национални парк Јелоустон је место несвакидашњих природних вредности и лепота. У њему се чувају геолошка чуда, укључујући најспецифичнију светску колекцију гејзира и термалних извора, али и подземна вулканска активност која их одржава. Овде се чува 11.000 година континуитета људске историје, укључујући места, грађевине и догађаје који рефлектују разноврсност људског наслеђа. Та историја обухвата и место рађања идеје о националним парковима, тј. својеврсну прекретницу у историји конзервације. Оно што је можда и најзначајније данас, у њему се обезбеђују корист, уживање, едукација и инспирација за садашње и будуће генерације.

Иван Михајловић